

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Matouš Preininger

Spartakiáda jako sekulární rituál

Spartakiad as a Secular Ritual

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. Radku Chlupovi, PhD. za vstřícné, motivující a trpělivé vedení práce, a zároveň Petru Roubalovi M.A., M.Phil., Ph.D. za cenné připomínky a rady. Také děkuji Markétě Svobodové za podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Abstrakt:

Spartakiády byly synchronizovaná gymnastická cvičení, kterých se účastnily stovky tisíc cvičenců. V komunistickém Československu se konaly každých pět let. V této práci zkoumám, v čem se podobají náboženským rituálům a jak se od nich liší. Vycházím především z prací britských sociálních antropologů Edmunda Leache a Victora Turnera. Gymnasté, cvičící na stadionu, měli podle dobových pramenů představovat jednotný *lid* a vyjadřovat jeho sílu, mládí a štěstí. Skrze symboliku jednotlivých gymnastických vystoupení byly artikulovány základní ideologické hodnoty, především pak radostná práce a připravenost k boji za mír. Účastníkům rituálu tak byl připomínán ideální řád, podle kterého byla společnost uspořádána. Díky tomu, že symbolika spartakiády byla velmi obecná a mnohoznačná, dokázala spojit sociální skupiny, mezi kterými v běžném životě vládlo napětí. Vytvořila tak zdání, že společnost je jednotná. Těmito charakteristikami spartakiáda připomíná náboženské rituály. Zároveň se od nich ale v důležitém rysu liší. Náboženské rituály kromě toho, že vyjadřují kulturní hodnoty, umožňují v jasně definovaném situačním rámci také jejich zpochybnění a mohou tak sloužit k vývoji společenských struktur. Spartakiáda sociální řád vyjadřuje, jeho kritiku však nedovoluje. Slouží proto jen ke konzervaci statu quo, nemá však schopnost jej transformovat.

Abstract:

Spartakiads were mass synchronised gymnastic displays and had hundreds of thousands participants. In communist Czechoslovakia they took place every five years. In this paper I explore how they differ from and resemble to religious rituals. I based this study mainly on theories of British social anthropologists Edmund Leach and Victor Turner. The gymnasts exercising on the stadium were supposed to represent a united *people* and to articulate basic ideological values, most importantly joyful work and preparedness to fight for peace. The order was thus reminded to the participants of the ritual and according to this order the society was formed. Because the symbolism of the spartakiad was very general and ambiguous, it was able to unite social groups between which there was tension in everyday life. Thus it created the illusion that the society is unanimous. These characteristics allow the spartakiads to resemble religious rituals. At the same time they differ from them in an important trait. Except from expressing cultural values, religious rituals enable their questioning in a clearly defined situational context. Hence they can help the evolution of social structures. The spartakiad expresses the social order but it does not allow its critique. Therefore spartakiads conserve the status quo but have no ability to transform it.

Klíčová slova:

spartakiáda, komunismus, rituál, sekulární rituál, ideologie.

Keywords:

spartakiad, communism, ritual, secular ritual, ideology.

Obsah:

1.	Úvod	6
1.1.	Cíle práce	6
1.2.	Obsah jednotlivých kapitol	6
1.3.	Bibliografie	7
2.	Přístupy ke zkoumání rituálu	8
2.1.	Konfrontace struktury a antistruktury	9
2.2.	Mnohovýznamovost rituálu a zdánlivá harmonie	11
3.	Předchůdci spartakiád	12
3.1.	Turnerschaft	12
3.2.	Sokol od svého vzniku do První světové války	13
3.3.	Všeslovanské sokolství	14
3.4.	Sokol od roku 1918 do roku 1948	14
3.5.	Základy komunistické masové gymnastiky	15
4.	Spartakiády v době komunismu a jejich vývoj	17
4.1.	Vypořádání se s odkazem Sokola	17
4.2.	Vývoj estetiky a symboliky spartakiád	18
4.2.1.	Model továrny: spartakiády 1955, 1960 a 1965	19
4.2.2.	Model rodiny: normalizační spartakiády	22
4.3.	Konzumace spartakiád a odpor proti nim	24
4.3.1.	Spartakiádní symbolika	25
4.3.2.	Konzumační činitele	26
5.	Ideologické pozadí spartakiád	29
5.1.	Spartakiáda – věc všeho pracujícího lidu	29
5.2.	Pracující lid a vedoucí úloha strany	29
5.3.	Rituální ztvárnění ideologického světa a jeho legitimizace	31
6.	Spartakiády v 50. a 60. letech	32
6.1.	Ráj komunismu a výchova nového člověka	32
6.2.	Pohled zdola – přijetí vyššího smyslu	35
7.	Normalizační spartakiády: návod, jak vyjít s režimem	37
7.1.	Oslava poslušnosti	37
7.2.	Obchod s režimem a vzor pro každodenní chování	38
8.	Závěr	41
8.1.	Podobnosti spartakiády s náboženskými rituály	41
8.2.	Odlišnosti mezi spartakiádami a náboženskými rituály	41
8.3.	Vývoj spartakiád	42
8.4.	Podněty pro další výzkum	42
	Seznam použité literatury	43
	Seznam ilustrací	45

1. Úvod

Spartakiáda je podivná a zároveň fascinující událost. Je omračující jak svým rozsahem, tak neobyčejně kontraintuitivním způsobem práce s lidským tělem. Pohled na nekonečné řady těl, vyrovnaných do dokonale symetrické mřížky, dnes působí jako obraz z jiného světa. A přitom od příprav na poslední spartakiádu, která měla proběhnout v roce 1990, ale nakonec se neuskutečnila, uplynulo pouhých dvacet dva let. Spartakiáda je zajímavá množstvím protikladů a paradoxů, které v ní jsou obsažené. Na jednu stranu je z ní patrná touha po vnesení řádu a racionality do lidské společnosti – množství lidí v ní cvičí a vytváří jasné geometrické obrazce – , zároveň je však celý podnik do očí bijícím způsobem iracionální. Spartakiáda propaguje práci, sama je přitom zoufale neproduktivní. Ukazuje suverénní, svobodný lid, který se ale zjevně nechá ovládat. Je z dnešního pohledu nepochopitelná a velmi vzdálená, a přitom na ni má většina populace živé vzpomínky.

1.1. Cíle práce

Cílem této práce je sledovat, jak spartakiáda fungovala jako rituál a jak se vyvíjela v souvislosti se změnami, které probíhaly ve společnosti. Religionistika se zabývá primárně zkoumáním náboženství a explicitně náboženských společností a fenoménů. Pokusím se z religionistické perspektivy studovat komunismus prostřednictvím jednoho rituálu, spartakiády. Vycházím z antropologických teorií rituálu a sekulárního rituálu a zkoumám, zda spartakiáda funguje podobně jako rituály v náboženských společnostech a v čem se od nich naopak liší. Komunistické Československo je v dnešní době studováno převážně historiky, proto pokládám za přínosné, věnovat se mu z jiného, v tomto případě religionistického pohledu.

1.2. Obsah jednotlivých kapitol

Na začátku krátce shrnuji základní teorie rituálu, ze kterých dále v práci vycházím. Především se věnuji pracím Victora Turnera a Edmunda Leache. Ve třetí kapitole práce sleduji počátky masové gymnastiky, vznik německého turnerského hnutí a českého Sokola. Ukazují také, jak se masová gymnastická vystoupení stala významným specificky středoevropským rituálním vzorem, způsobem reprezentace silného a jednotného těla národa. Ve čtvrté části popisují, jakým způsobem komunistické spartakiády navázaly na sokolskou tradici a jak se postupně měnila jejich podoba. Tvrdím, že na přelomu šedesátých a sedmdesátých let došlo k výrazné proměně rituálu: v padesátých a šedesátých letech spartakiády zobrazovaly společnost jako dobře fungující továrnu, kde každá sociální skupina má své pevně dané místo, v sedmdesátých a osmdesátých letech převažoval v symbolice spartakiád důraz na šťastný život socialistické rodiny. Mapuji také, s jakým ohlasem se spartakiády setkávaly a jak se režim, především pomocí

zajištění exkluzivních potravin a alkoholu pro cvičence i diváky, snažil zajistit oblíbenost rituálu. V páté kapitole se věnuji především ideologickému obrazu komunistické společnosti a tomu, jak se tento obraz ve spartakiádách odráží. Šestá kapitola rozebírá některé zajímavé rituální rysy, které měla spartakiáda v padesátých letech. Důležité byly především ambice režimu vychovat nového socialistického člověka a přetvořit celou společnost. V sedmé kapitole ukazují, že normalizační spartakiáda fungovala jako model, ukazující možnosti koexistence jednotlivce s režimem navzdory ideologickým neshodám.

1.3. Bibliografie

K tématu spartakiády není nijak veliké množství sekundární literatury. Souvisle a systematicky se spartakiádami zabýval pouze historik a antropolog Petr Roubal, který k tématu publikoval několik článků¹ v různých odborných časopisech a především se mu pak věnoval ve své disertační práci *Embodying Communism: Politics of Mass Gymnastics in Post-War Eastern Europe*.² Ta je v současnosti zdaleka nejkomplexnější prací na toto téma. Kromě Roubala částečně vycházím také z eseje *Spartakiáda*³ od Vladimíra Macury. Při zkoumání státní ideologie ČSSR jsem vycházel primárně z knihy filologa Petra Fidelia *Řeč komunistické moci*,⁴ ve které provádí sémiotický rozbor jazyka Rudého práva.

Primárních literárních pramenů ke spartakiádám je nepřehledné množství. Pro mě byl nejdůležitějším zdrojem deník *Rudé Právo*, o spartakiádě však psaly všechny dobové deníky i většina časopisů. Ku příležitosti spartakiád vycházelo značné množství vzpomínkových a fotografických publikací. V archivech existuje také množství programů, interních předpisů či zápisů ze schůzí spartakiádního výboru a dalších dokumentů.

Metodologicky jsem čerpal z prací několika sociálních antropologů, zabývajících se teorií rituálu. Zásadní pro mě byly práce Victora Turnera⁵ a Edmunda Leache.⁶ Dále jsem vycházel také z práce Davida Kertzera *Ritual, Politics and Power*,⁷ která zkoumá rituál jako politický fenomén, a ze sborníku *Secular Ritual*,⁸ zabývajícího se specifiky nenáboženského rituálu.

¹Petr Roubal, „Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual: Czechoslovak Spartakiads 1955–1990“, *Journal of Modern European History*, 78.4 (2006): 90–113; „Dnes na Strahově promluví masy: Proměna symboliky československých spartakiád 1955–1990“, *Kuděj* 7.2 (2006): 79–89; „Jak ochutnat komunistický ráj: Dvojí tvář československých spartakiád“, *Dějiny a současnost*, 16.6 (2006): 28–31

²Petr Roubal, *Embodying Communism: Politics of Mass Gymnastics in Post-War Eastern Europe*, PhD. Thesis, Central European University, 2007, 143 s.

³Vladimír Macura, „Spartakiáda“, In V. Macura, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha: Academia, 2008, s. 147–165.

⁴Petr Fidelius, *Řeč komunistické moci*, Praha: Triáda, 2002, 216 s.

⁵Victor Turner, *Průběh rituálu*, př. Lucie Kučerová, Brno: Computer Press, 2004, 194 s. (ang. orig. *Ritual Process: Structure and Anti-structure*, Chicago: Aldine Pub. Co., 1969); „Variations on a Theme of Liminality“ In S. F. Moore and B. G. Myerhoff (eds.), *Secular Ritual*, Assen: Van Gorcum & Corp., 1977, s. 36–52; Victor Turner, „Social Dramas and Ritual Metaphors“ In V. Turner (ed.), *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, Ithaca – London: Cornell University Press, 1974.

⁶Edmund Leach, *Political systems of highland Burma: a study of Kachin social structure*, Cambridge: Harvard University Press, 1954, 324 s.

⁷David I. Kertzer, *Ritual, Politics and Power*, New Haven – London: Yale University Press, 1988, 235 s.

⁸Sally F. Moore and Barbara G. Myerhoff (eds.), *Secular Ritual*, Assen: Van Gorcum & Corp., 1977, 293 s.

2. Přístupy ke zkoumání rituálu

Zkoumat spartakiádu jako rituál se může zdát problematické. Lidé, kteří se jí účastnili, ji tak zřejmě většinou nechápali. Marxismus, jenž byl hlavní ideologií komunistického režimu, byl silně protináboženský a sám sebe chápal jako vědecký. Můžeme tedy o spartakiádě mluvit jako o rituálu? Žádná obecně přijímaná definice toho, co to rituál je, neexistuje. Rituály jsou primárně spojovány s náboženským kontextem. Je třeba si položit otázku, co se s rituálem stane v sekulární společnosti. Někteří badatelé omezují užívání pojmu rituál jen pro explicitně náboženské chování, jiní jej pojímají velmi široce. Například britská antropoložka Mary Douglasová jej považuje za nutnou podmínku jakéhokoli sociálního života: „Společenské rituály vytvářejí realitu, neboť ta by bez nich nebyla ničím. Není přehnané tvrdit, že rituál je pro společnost důležitější než slova pro myšlení. Neboť je jistě možné něco vědět a následně pro to nalézt slova. Ale je vyloučené mít společenské vztahy bez symbolických aktů.“⁹

Sally Falk Moore a Barbara Myerhoff upozorňují na to, že i takové rituály, které nevnímáme jako náboženské, lze chápat jako spojené s posvátnem. „Zásadní vlastností posvátna je jeho nezpochybnitelnost. Nezpochybnitelné teze existují i v sekulárních politických ideologiích a jsou v tomto smyslu stejně svaté jako zásady jakéhokoli náboženství.“¹⁰ Samotná rituální forma, bez ohledu na to, je-li spojena s náboženským nebo sekulárním pohledem na svět, podle nich způsobuje, že se sociální řád jeví jako přirozený a není relativizován. „Svým opakováním a pevným uspořádáním napodobuje rituál rytmus biologického a fyzického světa, a tím poukazuje na své spojení s neměnnými zákony kosmu. Z toho pak plyne legitimita a zdánlivá věčnost toho, co jsou ve skutečnosti pomíjivé kulturní konstrukty.“¹¹ Autorky zároveň upozorňují, že rituál nemusí být vždy jen garantem tradice, nýbrž že může být také nástrojem změny, které díky své autoritě dokáže propůjčit legitimitu. „(...) že ceremoniální forma může značit změnu stejně často, jako oslavovat kontinuitu, a opakování je jedním z velkých paradoxů této formy.“¹² Sally Falk Moore a Barbara G. Myerhoff¹³ se snaží popsat formální charakteristiky, které jsou pro sekulární rituály typické:

1. *Opakování* – celé události, její formy či obsahu.
2. *Hraní* – rituál není spontánní. Účastník hraje svou roli podobně jako v divadelní hře. Důležitý je vnější výkon, ne myšlenky či pocity.
3. *Speciální chování, stylizace* – v rituálech dochází k jindy neobvyklému chování a využívání nezvyklých symbolů.

⁹Mary Douglas, *Purity and Danger: An analysis of concept of pollution and taboo*, London – New York: Routledge, 1966, 244 s., s. 77–78.

¹⁰Sally F. Moore, Barbara G. Myerhoff, „Introduction: Secular Ritual“, in Sally Falk Moore and Barbara G. Myerhoff (eds.), *Secular Ritual*, s. 3.

¹¹Sally Falk Moore, Barbara G. Myerhoff, „Introduction: Secular Ritual“, in Sally Falk Moore and Barbara G. Myerhoff (eds.), *Secular Ritual*, s. 8.

¹²Ibid s. 10.

¹³Sally Falk Moore, Barbara G. Myerhoff, „Introduction: Secular Ritual“, in Sally Falk Moore and Barbara G. Myerhoff (eds.), *Secular Ritual*, s. 7–8.

4. *Řád* – rituál je jasně vymezená událost s daným začátkem a koncem a má svůj daný řád.
5. *Evokativní styl prezentace* – událost je prováděna tak, aby v účastnících vyvolala vysokou míru zaujetí a vnímavosti. Je toho často dosahováno pomocí práce se symboly či smyslovými vjemy.
6. *Kolektivní dimenze*.

2.1. Konfrontace struktury a antistruktury

Podobnostmi a rozdíly mezi náboženskými a nenáboženskými rituály se zabýval také Victor Turner. V jeho pojetí je každý společenský řád omezený již z definice. Jelikož žitá společenská realita je pohyblivá, složitá a proměnlivá, není možné ji do řádu beze zbytku vměstnat. Ideální společenský řád a skutečnost jsou tak v neustálém rozporu. Turner vidí rozdíl mezi náboženským a sekulárním rituálem, kterému říkal ceremonie, právě ve způsobu, jakým se s tímto rozporem vypořádávají. Radek Chlup shrnuje jeho pozici takto: „Náboženský je každý takový rituál, v němž je struktura konfrontována s antistrukturou. Sekulární ceremonie naopak nic takového nedělá a spokojuje se s pouhou artikulací struktury.“¹⁴ Pro popis onoho kontaktu s antistrukturou, ke kterému v rituálu dochází, používá Turner pojmy *liminalita* a *communitas*. *Liminalita* je podle něho stav na pomezí mezi strukturou a antistrukturou, stojící mimo zavedené kategorie. *Communitas* vzniká, jsou-li lidé vystaveni působení *liminality*. Turner tak říká bezprostřednímu stavu, který nastane při setkání lidí vytržených z jejich společenských kategorií.¹⁵ Právě kontakt s antistrukturou umožňuje rituálu sebe i společnost transformovat. Antistruktura, kterou lze chápat jako chaotickou plnost všech možností, nastavuje kultuře zrcadlo a nutí ji vyrovnat se s vlastní omezeností. Dělá to však v přísně ohraničeném, kontrolovaném rituálním rámci a jen nepřímou a symbolicky. Nehrozí proto, že by se rozpadl celý kulturní systém. Právě díky svému kontaktu s antistrukturou rituál „není jen prostorem uchovávání řádu, ale také prostorem umožňujícím změnu.“¹⁶ *Liminalita* se v rituálu může projevat mnoha různými způsoby. Časté je například to, že se dočasně převrátí společenské role účastníků rituálu. Žebrákovi tak například společnost vzdává pocty jako králi, zatímco se skutečným panovníkem je nakládáno bez obvyklé úcty. Dalšími projevy *liminality* je například rituální nadávání či využití vtipů či smíchu.¹⁷

Podle Turnera se musí každá kultura nějakým způsobem vypořádat s arbitraritou svého společenského uspořádání. Náboženské společnosti toho dosahují právě pomocí rituálů. V sekulárních společnostech, jejichž ceremonie s *liminalitou* nepracují, dochází podle Turnera ke kontaktu s antistrukturou pomocí takzvané *liminoidity*. To je obdoba *liminality* typická pro individualizovanou,

¹⁴Radek Chlup, „Struktura a antistruktura: Rituál v pojetí Victora Turnera II“, *Religio* 13.2 (2005), s. 189–90.

¹⁵Viz například Turner, *Průběh rituálu*.

¹⁶Chlup, „Struktura a antistruktura II“, *Religio* 13.2 (2005), s. 181.

¹⁷Viz Radek Chlup, „Vtip a náboženství: Posvátno jako mysterium ludicrum et ridiculum“, *Religio*, 13.2 (2005), 259–278.

sekularizovanou společnost. Je zpravidla doménou konkrétních osob, typicky umělců, kteří ve svém díle zpochybňují zaběhnuté společenské pořádky. *Liminoidní* žánry a díla netvoří jeden celek, nýbrž spolu vzájemně soupeří a jsou velmi mnohotvárné.¹⁸

Při pokusu aplikovat Turnerův pohled na společnost v ČSSR a na spartakiády narazíme na drobné komplikace. Je zřejmé, že ve spartakiádách budeme prvek *liminality* hledat opravdu jen stěží. Odpovídá to Turnerovu tvrzení, že v sekulárních rituálech se zpravidla nevyskytuje. Očekávali bychom tedy, že je nahrazena *liminoiditou*, nacházející se mimo rituál. Problémem je, že Turner tvrdil, že *liminoidita* je typická pro individualistické společnosti. My se však zabýváme společností výrazně kolektivistickou. Ačkoli se Turner ptá, jaká je situace ve společnostech, které jsou zároveň sekulární i kolektivistické, přímo nezabýval, je možné jeho teorii aplikovat i na socialistickou společnost. V rituálu ke kontaktu s antistrukturou nedocházelo a režim přísně postihoval individuální svobodomyšlné a kritické umělecké projevy, a tím bránil rozvoji *liminoidní* sféry. Protože nebyl prostor, kde by konfrontace s antistrukturou mohla v rámci společenského řádu probíhat legálně, objevovala se nekontrolovatelně mimo něj. Jak Turner napsal: „Přílišné zdůrazňování struktury může snadno vést k patologickým projevům *communitas* mimo ‚zákon‘ nebo proti ‚zákonu‘.“¹⁹ Ve své práci budu sledovat, zda během spartakiády dochází ke konfrontaci společenské struktury s antistrukturou, a v případě, že ano, jakým způsobem.

Za důležitý pokládám také Turnerův výklad o povaze symbolů a jejich využití v rituálu. Tvrdí, že rituální symboly mají dva významové póly: *ideologický* a *senzorický*. *Ideologický pól* je pozitivní a ukazuje na harmonické fungování společnosti. *Pól senzorický* je naproti tomu spojen s problémy a konflikty, které ve společnosti vznikají, s intenzivními emocemi a často osobními ambicemi, které jsou v rozporu s jejími zájmy. Účastníci rituálu vědomě reflektují pouze *ideologický pól* symbolů, a rituál, stejně jako celá společnost, se jim proto jeví jako neproblematické. *Senzorický pól* symbolu sice účastníky není vědomě vnímán, je však v rituálu pro vnějšího pozorovatele jasně patrný a rituál s ním, ač skrytě, pracuje. Problémy obsažené ve společenském uspořádání jsou tak v rituálu nevědomě vyjádřeny a zpracovány. Děje se to ale jen na nevědomé úrovni, díky čemuž společnost nepřestává být vnímána jako harmonický celek. Rituální symboly, ve kterých jsou oba tyto póly obsaženy, člověk zpracovává naráz. Vnímá pouze jejich vědomou, ideologickou rovinu, ale prožívá zároveň i emocionální

¹⁸Turner, „Variation on a Theme of Liminality“, s. 36–52.

¹⁹Turner, *Průběh rituálu*, s. 125. Jako zřejmý projev „nelegální“ *liminoidity* je možné chápat disent. Právě kvůli tomu, že byl nekonformní náhled na společenský řád persekuván, docházelo k jeho politizaci. Nejznámějším příkladem toho, jak persekuce *liminoidní* sféry společnosti vede k její politizaci a k přímé opozici vůči režimu, je kauza s undergroundovou kapelou *The Plastic People of the Universe*. Jejich hudební projevy byly nekonformní, zůstávaly ale hudbou. Je přitom těžké si představit, že by hudba byla silou schopnou ohrozit společenský a politický řád. *Liminoidní* konfrontace s antistrukturou se odehrává v rámci poměrně jasně vymezeného rámce, kterým je umění. Je to podobný kontext jako v jiných společnostech náboženský rituál; může dominantní společenský řád ovlivnit, nikoli však jej přímo ohrozit. Komunistický režim však tím, že nekonformní umění zakázal, změnil jeho status a zpolitizoval jej. Ze sféry alternativního umění se tak kritika společnosti přesunula do politické sféry, a tím se stala pro režim reálnějším nebezpečím. Represe hudební skupiny vedla k sepsání Charty 77, která komunistický režim již kritizovala přímo a výslovně, nejen prostřednictvím hudby.

senzorickou složku. *Ideologický pól* symbolu je tak posílen emocemi, vyvěrajícími z *pólu senzorického*. „(...) to, co je společensky nezbytné se stává žádoucím díky správnému vztahu mimovolných pocitů a požadavků sociální struktury.“²⁰ Jelikož spartakiáda má výrazně jiný kontext než náboženské rituály, kterými se Turner primárně zabývá, bude jistě zajímavé sledovat, jak symboly fungovaly ve spartakiádě.

2.2. Mnohovýznamovost rituálu a zdánlivá harmonie

Další teorii rituálu, která je pro tuto práci zajímavým východiskem, vytvořil britský antropolog Edmund Leach. Upozorňoval, že společenská realita je zpravidla velmi proměnlivá a složitá. Předpoklad, že celá společnost sdílí jedinou představu o tom, jak by měla být uspořádána, je podle něho chybný. Tvrdí, že každý člověk si vybírá z množství pohledů na společenskou strukturu a z různých ideologických koncepcí, které v každé společnosti koexistují, aby dosáhl co nejlepšího společenského postavení. Rituál slouží jako sjednocující element společnosti a vyjadřuje základní rovinu kolektivních představ, na které se celá společnost shodne. Díky tomu, že rituální jazyk je jen velmi vágní a mnohoznačný, může být rituál vykládán mnoha způsoby. Proto funguje jako prostředník mezi různými společenskými skupinami, které mají často radikálně odlišnou představu o svém postavení ve společnosti. Radek Chlup k tomu říká: „Rituál je symbolický jazyk, který je obecně sdílený, ale přitom z něj lze vyvozovat různé závěry a zaštiťovat jím různé individuální nároky.“²¹ Slovy Edmunda Leache: „(...) má-li se předejít anarchii, je potřeba jedincům tvořícím společnost občas alespoň symbolicky připomenout řád, kterým by se ve společnosti měli řídit.“²²

Spartakiáda se na první pohled zdá být jednoznačně orientovaná k jedinému výkladu světa a společnosti – tomu komunistickému. Bude zajímavé sledovat, zda se tedy i v jejím případě ukáže Leachovo pojetí jako správné a zda v ní nalezneme více koexistujících společensko-ideologických konceptů.

²⁰Turner, „Social Dramas and Ritual Metaphors“, s. 56.

²¹Radek Chlup, „Struktura a antistruktura. Rituál v pojetí Victora Turnera I.“, *Religio* 13.1 (2005), s. 6.

²²Leach, *Political systems of Highland Burma*, s. 16.

3. Předchůdci spartakiád

Spartakiády byly nejvýraznějším rituálem komunismu v Československu. O jejich významu vypovídá například množství času a prostředků, které do nich komunistická strana a celá společnost vložily. Spartakiáda se odehrávala na několika úrovních – od místních přes okrskové, okresní a krajské až po celostátní. Na všech úrovních dohromady cvičilo jeden až dva miliony cvičenců a cvičenek, do finále na Strahov se dostalo přibližně dvě stě tisíc z nich.²³ Další miliony lidí ji sledovaly prostřednictvím televize, rozhlasu či tištěných médií. Ačkoli se strahovská vystoupení odehrála během pouhých několika odpolední na konci června, účastníci nacvičovali sestavy již od září předchozího roku, tedy plných devět měsíců. Přípravy a plánování celé akce ze strany organizátorů začaly s koncem předchozí spartakiády a trvaly tak pět let. Práce na spartakiádách tedy byly prakticky nepřetržité. Enormní nebylo jen nasazení lidských, ale i finančních zdrojů. Například náklady na konání spartakiády 1980 dosáhly 673 milionů Kčs.²⁴ Průměrná mzda v témže roce byla necelých 2700 Kčs.²⁵ Než se však budeme zabývat samotnou spartakiádou, je třeba si uvědomit její historické kořeny.

Československé spartakiády vědomě navazovaly na českou sokolskou tradici Sletů. Ani Sokol nebyl v době svého vzniku nijak originální. Inspiroval se německými masovými tělovýchovnými spolky a přenesl je do českého prostředí. Abychom se mohli zabývat spartakiádami, je užitečné si nejprve shrnout jejich předchůdce a zdroje inspirace.

3.1. Turnerschaft

V devatenáctém století se v Německu spolu se silícím nacionalismem etablovalo gymnastické hnutí. Z původně divoké skupiny hraničící s anarchismem se v druhé polovině století stala rigidně organizovaná opora nově vzniklé Německé říše. *Turnen*, společné cvičení, bylo přísně formalizované a praktikovalo se ve všech německých školách, ale i v armádě a především v klubech německého tělovýchovného spolku *Deutsche Turnerschaft*, který měl na svou dobu masivní členskou základnu. „*Turnen* už nebylo výrazem a symbolem volného pohybu, chování a her. Stalo se symbolem řádu a disciplíny, vyjádřením schopnosti ovládnout tělo a mysl a stejně tak ukázkou loajality a poslušnosti Německé říši.“²⁶ V roce 1860 se v německém Coburgu odehrál první *Turnfest*, slavnostní společné synchronizované cvičení velkého množství výhradně mužských gymnastů. V dalších dvou letech se konaly další *Turnfesty* v Berlíně a v Lipsku, jejich tradice

²³Viz například Petr Roubal, *Jak ochutnat komunistický ráj*, s. 28.

²⁴„Materiál pro schůzi předsednictva ÚV ČSTV dne 21. 1. 1986“, fond *Československá Spartakiáda 1990*, Archiv ČSTV (neuspořádáno). (Citováno podle Roubal, *Dnes na Strahově promluví masy*, s. 79).

²⁵„Průměrné hrubé mzdy zaměstnanců v civilním sektoru národního hospodářství“, Český statistický úřad, http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/mzdy_hu

²⁶Michael Krüger, „Body Culture and Nation Building: The history of Gymnastics in Germany in the Period of its Foundation as a Nation-State“, *The International Journal of the history of Sport*, 13.3 (1996), s. 409–417, s. 409

pokračovala i za komunismu v DDR a přetrvala dodnes (zatím poslední se odehrál v roce 2009 ve Frankfurtu nad Mohanem).

Masové společné cvičení se stalo silným symbolem národní soudržnosti typickým pro střední Evropu. „Synchronizovaný pohyb gymnasty reprezentoval ideální národní komunitu, která měla být silná, mužná, jednotná a samozřejmě synchronizovaná.“²⁷

3.2. Sokol od svého vzniku do první světové války

Český Sokol vznikl v šedesátých letech devatenáctého století a německé gymnastické hnutí mu bylo zásadní inspirací. Původně měl sdružovat do jediné Tělovýchovné jednoty pražské Čechy i Němce, a to pod názvem *Prager Männer Turnverrein*. Jeho stanovy vycházely ze vzoru Lipského tělocvičného spolku. Mezi Čechy a Němci však došlo k neshodám, a Češi proto založili pod vedením Miroslava Tyrše vlastní hnutí, později pojmenované Česká obec sokolská. Kromě společného cvičení se Sokol zabýval výlety, zpěvem a šermováním.²⁸

Členská základna Sokola se poměrně rychle rozrůstala a před první světovou válkou překročila hranici sta tisíc členů. Vsesokolské slety se staly nejsledovanějšími projevy sokolské obce. Svou formu převzaly z německých *Turnfestů*. Začínaly zpravidla přivítáním gymnastů a zahraničních hostů, následoval slavnostní průvod z centra města na stadion. Tam se odehrávalo jádro rituálu – cvičení gymnastů rozdělených do několika skupin, a to na základě pohlaví a věku. Na závěr byla vzdána pocta zakladatelům hnutí a jeho dalším významným postavám.²⁹ První slet se odehrál v roce 1882 na Sřeleckém ostrově a s necelými sedmi sty cvičenci ještě nedosahoval proporcí pozdějších hromadných cvičení. Účast a význam však rostl s každým dalším sletem. Sokol se stal nepostradatelným způsobem reprezentace českého národa. Vedoucí činitelé Sokola, takzvaní činovníci, chápali jako své poslání výchovu národa k duchu kolektivismu. Marek Waic píše, že cvičení bylo „nástrojem k všestrannému rozvoji jednotlivce i celku, (...) cestou ke spolkovému a národnímu kolektivismu, a ne jen prostředkem pro realizaci potřeb a ctížádosti jednotlivce.“³⁰ Zdraví, síla a jednota sokolů, která byla nejlépe vidět při sletech, byla přesvědčivým symbolem síly a jednoty českého národa. Ambice Sokola reprezentovat český národ je patrná i z toho, že třetí slet v roce 1895 byl spojený s Národopisnou výstavou lidu československého. Sokol byl ukázkou češství, navzdory svému německému původu.

²⁷Petr Roubal, „Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual“, s. 2. Masová gymnastická vystoupení nesloužila jen k ukázce kvalit společenství (ať už jde o národ, jako tomu bylo u Sletů, nebo pracující lid v případě spartakiád). Tyto rituály také dokazovaly jeho prostou existenci. Abstraktní společenství jako národ či lid nikdy nejsou fyzicky existující entity. Člověk, který se považuje za součást národa, reálně zná jen stovky dalších osob, které se ke stejnému národu hlásí. Nikdo nikdy nemůže poznat všechny příslušníky takto velkého společenství. Viz Kertzer, *Ritual, Politics and Power*, nebo Benedict Anderson, *Představy společenství: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, př. Petr Fantys, Praha: Karolinum, 2008.

²⁸Marek Waic a kol., *Sokol v České společnosti 1862–1938*, Praha: Fakulta tělesné výchovy a sportu University Karlovy, 1997, s. 12–18.

²⁹Roubal, „Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual“, s. 3.

³⁰Waic a kol., *Sokol v České společnosti*, s. 81.

3.3. Všeslovanské sokolství

Čeští sokolové se snažili propagovat sokolství i v ostatních zemích se slovanským obyvatelstvem. Jediný slovanský národ, který měl před první světovou válkou vlastní národní stát, byli Rusové. Sokolská hnutí v cizině proto většinou hrála jistou roli při budování tamní národní identity. Česká obec sokolská nebyla pouhou inspirací pro ostatní slovanské národy východní Evropy. Členové Sokola často přímo zakládali nové organizace v zahraničí a řídili je. Na českých sletech byli zpravidla přítomni zahraniční hosté a cizí cvičenci dokonce i vystupovali spolu s Čechy.³¹ Česká účast na sletech zahraničních jednot byla také častá. Na Lublaňském sletu v roce 1904 bylo dokonce více českých sokolů než Slovinců i Chorvatů dohromady. V roce 1912 se odehrál slet Svazu slovanského sokolstva. Tato organizace sdružovala všechny sokolské obce a byla vedena Českou obcí sokolskou. Během všeslovanského sletu však došlo k mnoha neshodám mezi jednotlivými delegacemi. Celkově se dá říci, že se sokolství nikdy nepodařilo stát platformou, na které by se slovanské národy spojily. Zásadní pro nás však je, že základem tohoto projektu mělo být společné synchronizované cvičení spojující nesourodou směs lidí do jediného funkčního celku. Na rozdíl od sletů a spartakiád se všeslovanskému sletu nepodařilo přesvědčivě ukázat všechny Slovany jako jedno tělo. Petr Roubal píše: „Neúspěch politického projektu *synchronizovaného Slovanstva* nemění nic na faktu, že se ve východní Evropě etabloval specifický typ politického rituálu a kulturní praxe (hromadná cvičení, pozn. autora). Ty sloužily jako základ festivity celé řady totalitních režimů dvacátého století.“³²

3.4. Sokol od roku 1918 do roku 1948

V meziválečném období se situace České obce sokolské změnila. Sokol, podobně jako dříve jeho německý protějšek, se stal zásadní oporou prvorepublikového režimu a slety dále rostly. V roce 1926 se VIII. slet poprvé odehrával na Strahově a nikoli na Letné, jako do té doby. Strahovský stadion byl nejprve jen provizorní, dřevěný. S každým dalším sletem byly postupně dočasné části stavby nahrazovány částmi definitivními.³³ Sletů a přidružené štafety se v letech 1932 a 1938 účastnilo přes 180 000 cvičenců. Slet v roce 1938 se kvůli ohrožení země ze strany Německa stal příležitostí ukázat odhodlání a připravenost národa k obraně.³⁴ Ačkoli byl program nacvičován dlouho dopředu a bezprostřední politická situace tak nemohla být ve skladbách reflektována, motiv jednoty národa, který byl základem sletů, byl pro vyjádření nálady ve společnosti velmi vhodný.

XI. všesokolský slet v roce 1948 byl důkazem, že se sokolské hnutí vzpamatovalo z války. Měl opět masivní účast a pamětníci popisují, že měli velikou radost, že mohou zase vystupovat, a že Sokol je opět na vzestupu.³⁵

³¹Waic a kol., *Sokol v České společnosti*, s. 56.

³²Roubal, „Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual“, s. 3.

³³Roubal, *Embodying Communism*, s. 8–9.

³⁴Waic a kol., *Sokol v české společnosti*, s. 138.

³⁵Viz například Miloš Florian, „XI. všesokolský slet v roce 1948: Vzpomínky tehdejšího dorostence na XI. slet v roce 1948“, *Sokol.cz*, 2006 (přístup z internetu: <http://www.sokol.cz/sokol/index.php?action=zobrazdokument&typdok=1&iddok=1889>)

Zároveň však byl tento slet zásadně poznamenán únorovým nástupem komunistů k moci. Napětí panující mezi komunisty a sokoly vyvrcholilo poslední den sletu. Během slavnostního pochodu Prahou provolávali cvičenci slávu prezidentu Benešovi, který pouhých několik dní předtím odmítl podepsat novou komunistickou ústavu, abdikoval a byl v úřadě nahrazen Klementem Gottwaldem. Vzpomíná na to Václav Kopecký, který se průvodu účastnil:

Pomalu jsme se blížili k hlavní tribuně. Už jsem rozeznával tvář starosty Československé obce sokolské Josefa Truhláře a vedle stojícího Klementa Gottwalda. Na povel „Pozor! Vlevo hled!“ prošel náš útvar mlčky kolem tribuny s odvrácenou tváří, bez jakýchkoliv pozdravů. Jakmile jsme tribunu minuli, začali jsme znovu provolávat: „Ať žije prezident Beneš! Ať žije prezident Beneš!“³⁶

Protože se Sokol ukázal být odpůrcem režimu, vyvstala po XI. sletu otázka, co s ním bude dál. Původní plán byl mocensky jej ovládnout a udělat z něj jedinou sportovní organizaci, která by všechny ostatní organizace zastřešovala. Od toho bylo upuštěno a roku 1952 byl Sokol rozpuštěn. Jeho jméno nadále nesly vesnické tělovýchovné jednoty.³⁷

3.5. Základy komunistické masové gymnastiky

V době První republiky se vedle sokolských sletů začala odehrávat masová gymnastika i pod vedením komunistické strany. Už krátce po První světové válce, v roce 1921, mělo dojít ke společnému vystoupení dělnických gymnastů. Kvůli politickým sporům se ale nakonec konaly odděleně dvě akce s prakticky totožným programem: 1. dělnická spartakiáda, pořádaná komunistickou stranou, a 1. dělnická olympiáda, kterou organizovali sociální demokraté. Tyto akce se ve svém provedení a programu nijak výrazně nelišily od sokolských sletů. Zajímavé jsou především proto, že společenství, jehož jednotu synchronizované cvičení proklamovalo, zde nebylo definováno národně. Cílem bylo ukázat jednotu dělnické třídy, národnost nehrála vážnou roli. Proto se v duchu internacionalismu mohli účastnit i dělníci gymnasté ze zahraničí. To, že byla akce rozdělena na dvě části, bylo pro přesvědčivost této manifestace jistě nepříznivé. Politickým vůdcům zřejmě nestačilo dokázat, že jsou dělníci jednotní, žádoucí bylo předvést, že jsou jednotní pod vedením jejich politické strany. To byl sen, který se mohl komunistické straně splnit až v roce 1955.

První dělnická spartakiáda byla přelomová také proto, že hromadné cvičení bylo poprvé využito marxisty. Ti byli přitom například vůči sletům velmi skeptičtí. Marxista Ladislav Štoll kritizoval slet 1932 takto:

Praha se stane opět jevištěm velikých vlasteneckých manifestací, nástup tisíců zdravých, vojensky disciplinovaných cvičenců nadehne přihlížející davy. Iluze pomíjivého obrazu mechanicky dokonalého výkonu, činnosti zdravého svalstva, strhujícího rytmu v hudbě

³⁶Václav Kopecký, „XI. všesokolský slet – jeden z posledních svobodných projevů“, *Totalita.cz*. (přístup z internetu: http://www.totalita.cz/vzp/vzp_0002.php)

³⁷Macura, *Spartakiáda*, s. 149.

pochodujících těl (...) utkví v hlavách diváků a bude jim zase na čas zastírat skutečnost anarchie a třídního boje ve společnosti.³⁸

Tehdejší marxistická kritika sletů, vytýkající jim, že zakrývají pravou povahu věcí prezentací pozlátka, byla zřejmě překonána pragmatickým zjištěním, že podobné rituály jsou v politickém boji a obecně ve snaze komunikovat s masami velmi důležitým nástrojem. Trockij to shrnul tak, že si musíme uvědomit „touhu člověka po teatrálnosti“ a jeho „silnou a legitimní potřebu vyjádření emocí.“³⁹

³⁸Štoll, Ladislav: *Politický smysl sokolství*. Praha: Karel Borecký, 1932, s. 5. (Citováno podle Vladimír Macura, „Spartakiáda“, Praha: Academia, 2008, s. 156–57.)

³⁹Binns (1980:594). (Citováno podle Kertzer, *Ritual, politics and power*, s. 14.)

4. Spartakiády v době komunismu a jejich vývoj

V prvních letech po nastolení komunistického režimu nebyla masová gymnastika podporována. Dokonce i prostná byla odsunuta na vedlejší kolej, snad kvůli sepjetí se sokolskou tradicí, od které se komunistická tělovýchova chtěla oprostit. V oblasti tělovýchovy byl preferovaným modelem kompetitivní sport s jemu vlastním důrazem na individuální výkon. Poměrně záhy ale začalo být zřejmé, že sport má řadu rysů, které jsou pro komunismus ideologicky nevhodné: „(...) individualismus, pasivní diváctví, „klubismus“, kult hrdinů a především soutěživost a nepředvídatelnost nebezpečně připomínající volný trh.“⁴⁰ Proto bylo v roce 1954 rozhodnuto o návratu k masové gymnastice a ohlášeno, že se další rok má konat 1. celostátní spartakiáda.

4.1. Vypořádání s odkazem Sokola

1. celostátní spartakiáda 1955 na sokolské slety v mnohém navazovala, zároveň se však vůči nim vymezovala. Jistá míra kontinuity byla nevyhnutelná, neboť samotné jádro rituálu, synchronizované cvičení velikých skupin lidí, tvořících z množství těl obrazce, bylo zachováno.

Návrat k sokolské formě cvičení ale neznamenal, že by byla rehabilitována myšlenka sokolství. Komunističtí představitelé uznávali, že Sokol dříve plnil pokrokovou roli ve společnosti. Kvůli svému těsnému sepjetí s kapitalistickou První republikou byly slety v komunistickém tisku popisovány tak, aby bylo zřejmé jejich spojení s utrpením tehdejších sociálně slabých vrstev:

Jako na dlani nabízí se tu srovnání se sokolskými slety minulosti. Mohla tam mládež klidně, radostně vydechnout, poddat se opojné radosti z krásných dnů? Nemohlo tomu tak být. Předmnichovská kapitalistická republika dala dětem do vínku příliš mnoho obav a nejistoty rodičů, zdali bude příští den na chleba, zdali bude příští den práce, jestli nebudou zase zdraženy potraviny. Proto dětská radost nemohla být tou opravdovou, úplnou radostí, vždycky se v ní skrývaly oběti a utajované slzy rodičů.⁴¹

Komunisté navazovali na etablovanou rituální praxi, dali si však záležet na tom, aby se vůči Sokolu jednoznačně vymezili. Jako předchůdce spartakiád byla uváděna především první dělnická „maninská“ spartakiáda z roku 1921 a návaznost na slety byla upozadována, ačkoli nebyla popírána. „Naplnujeme dnes odkaz těch, kteří v jednadvacátém roce ze skrovných prostředků začali psát světlu, revoluční stránku historie naší tělovýchovy.“⁴²

Na III. celostátní poradě propagačně výchovných pracovníků byly jasně slyšet požadavky na vypořádání se s minulostí. „Nástup na spartakiádu se musí

⁴⁰Roubal, „Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual“, s. 8.

⁴¹*Přehlídka síly, radosti a krásy*, číslo 172, ročník 35 (23.6.1955), s. 1

⁴²*Ibid.*

stát také nástupem proti buržoazním přežitkům. ⁴³ Marie Zemanová, vedoucí oddělení agitace a propagace spartakiádního výboru, požadovala oproštění od sokolské tradice: „Chci upozornit na to, že se setkáváme s tím, že nejsou dosud odstraněny starosokolské znaky.“⁴⁴

Komunistický režim tedy využil již existujícího, úspěšného a velmi populárního rituálu všesokolských sletů. Ty byly původně spojeny se státním zřízením, které komunisté svrhli a nahradili. Na první pohled se zdá zvláštní a nelogické užívat k legitimizaci a posílení stability politického zřízení rituál, který stejně užívala minulá konkurenční politická garnitura. Je to však velmi častý jev. David I. Kertzer to vysvětluje tím, že rituály jsou díky své formalizaci a opakování výrazem stability, a tím vyvolávají v lidech pozitivní emoce a pocit bezpečí. Paradoxně je ale možné již etablované rituály převzít a jejich legitimizační sílu plynoucí z jejich stability využít k posílení nového politického uspořádání.⁴⁵ To souvisí i s pojetím rituálu Edmunda Leache, které jsem předestřel na začátku práce. Jediný rituál, ačkoli se během času proměňoval, a ze sletů se staly spartakiády, byl díky své mnohoznačnosti vhodným prostředkem pro legitimizaci velmi odlišných pohledů na svět. Synchronizované cvičení velkých skupin gymnastů oslavovalo jednou liberální demokracii a nacionalismus První republiky, podruhé komunismus. Zároveň, jelikož rituál zůstával stále víceméně stejný, byla vyjádřena kontinuita společnosti a její stabilita.⁴⁶

Zásadní změna byla v ideologické reflexi události. Sokol byl zásadní oporou meziválečného režimu a stal se jedním z jeho symbolů. 1. celostátní spartakiáda rozhodně neměla být akcí navracející se k ideálům První republiky. Měla být sebeoslavou pracujícího lidu a ukázat jeho jednotu a oddanost komunistické straně. Spartakiáda byla pořádána na oslavu desátého výročí osvobození země Rudou armádou, tedy události, která znamenala nejen osvobození od nacismu, ale která byla podmínkou pro nástup komunismu, a byla tedy připomínána jako zásadní moment v cestě za jeho nastolením.

4.2. Vývoj estetiky a symboliky spartakiád

Petr Roubal pokládá za prvořadý úkol spartakiád prezentaci jednoty lidu. „(...) nebylo záměrem představovat sílu pracující třídy, ale spíše ukázat vizi komunistické *communistas*, (sic) jednotného politického těla.“ Organizátoři spartakiád se snažili „(...) ukázat centrální událost (Strahovské finále spartakiády, pozn. autora) jako výsledek spontánní lokální aktivity, „synchronizovat“ celou zemi a dokázat, že masová vystoupení jsou skutečně záležitostí „lidu“ a nikoli jen elitních sportovců.“⁴⁷

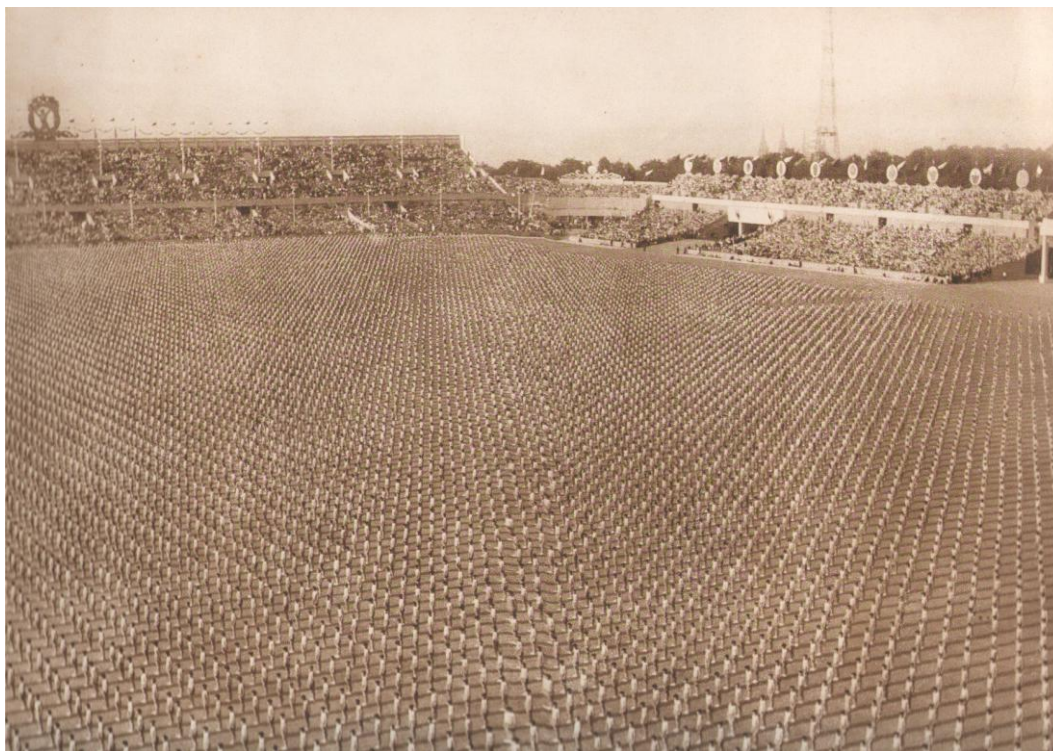
⁴³Marie Zemanová, in *Politicko-výchovnou práci přispějeme k úspěchu 1. celostátní spartakiády 1955*, Praha: SVTVS, 1954, s. 15. (citováno podle Macura: *Spartakiáda*, s. 148)

⁴⁴Ibid. s. 9.

⁴⁵Kertzer, *Ritual, politics and power*, s. 42.

⁴⁶Viz podkapitolu 2.2. Mnohovýznamovost rituálu a zdánlivá harmonie.

⁴⁷Roubal, *Embodying Communism*, s. 30. I u všesokolských sletů byl přítomný motiv toho, že cvičenci ze všech koutů republiky nacvičovali na pražské finále, jen nebyl tak prominentní jako u spartakiád. Dobrou ukázkou sokolského ztvárnění tohoto motivu je instruktážní film *Nácvikový film prostná mužů „Věrní zůstaneme“*, který je součástí dokumentárního filmu *Symfonie psaná pohybem*. Rudolf Krejčík, *Symfonie*

Obrázek 1. Cvičenci nastoupení na Strahovském stadionu během spartakiády 1955. Vyrovnané řady gymnastů znázorňují jednotné tělo lidu.

Roubal rozlišuje ve spartakiádních skladbách dva výrazné estetické a symbolické modely, pomocí kterých je jednotné politické tělo lidu znázorňováno. Pro spartakiádu 1955 a částečně pro 1960 a 1965 je typický *model továrny*, pro normalizační spartakiády 1975, 1980 a 1985 *model rodiny*.

4.2.1. *Model továrny: spartakiády 1955, 1960 a 1965*

Model továrny „(...) se snaží představit lid jako dynamickou kategorii, lid, který si je vědom svých cílů, svých vůdců a svých nepřátel. Je to lid složený z hierarchických složek s jasně vymezenou rolí.“⁴⁸ Ve spartakiádách postavených podle továrního modelu vystupovalo značné množství skupin cvičenců, rozdělených především podle profesního klíče. Abstraktní geometrické vzorce, typické pro cvičení sokolů na sletech, byly nahrazeny mnohem konkrétnějšími obrazci. Za nejvydařenější vystoupení spartakiády 1955 byla považována skladba pracovních záloh⁴⁹ s názvem *Nová směna nastupuje*. Tato skladba je zároveň dobrým příkladem explicitní symboliky obsažené ve vystoupeních na

psaná pohybem: Tradice hromadných tělovýchovných vystoupení, část II: Strahovská vystoupení 1947–1965, Praha: Krátký film, 1987. V instruktážním filmu se prolínají záběry mužů nacvičujících na slet 1948 v různých místech země. Protože všichni dělají stejné pohyby a kamera je zabírá ze stejného úhlu, mění se zdánlivě jen pozadí záběru. Komentář k filmu říká: „Baltařice, Frýdek, Blatná, Častolovice, Hájek, Mladá Boleslav, Bráncov, Jičín, Jilemnice, Branná. Až cvičení všech bude jednotné, vrátí se tam, odkud přišlo.“ Kamera poté zabere fotografii panoramatu Hradčan.

⁴⁸Roubal, *Dnes na Strahově promluví masy*, s. 81.

⁴⁹Pracovní zálohy byl název pro učně dělnických profesí v padesátých letech. Na spartakiádě 1955 tvořili skupinu cvičenců podobně jako například vysokoškoláci.

spartakiádách *modelu továrny*. Muži v závěru skladby vytvořili ze svých těl obrazce ozubených kol, která se otáčela, zatímco ženy znázorňovaly řady obilí, vlnícího se ve větru.

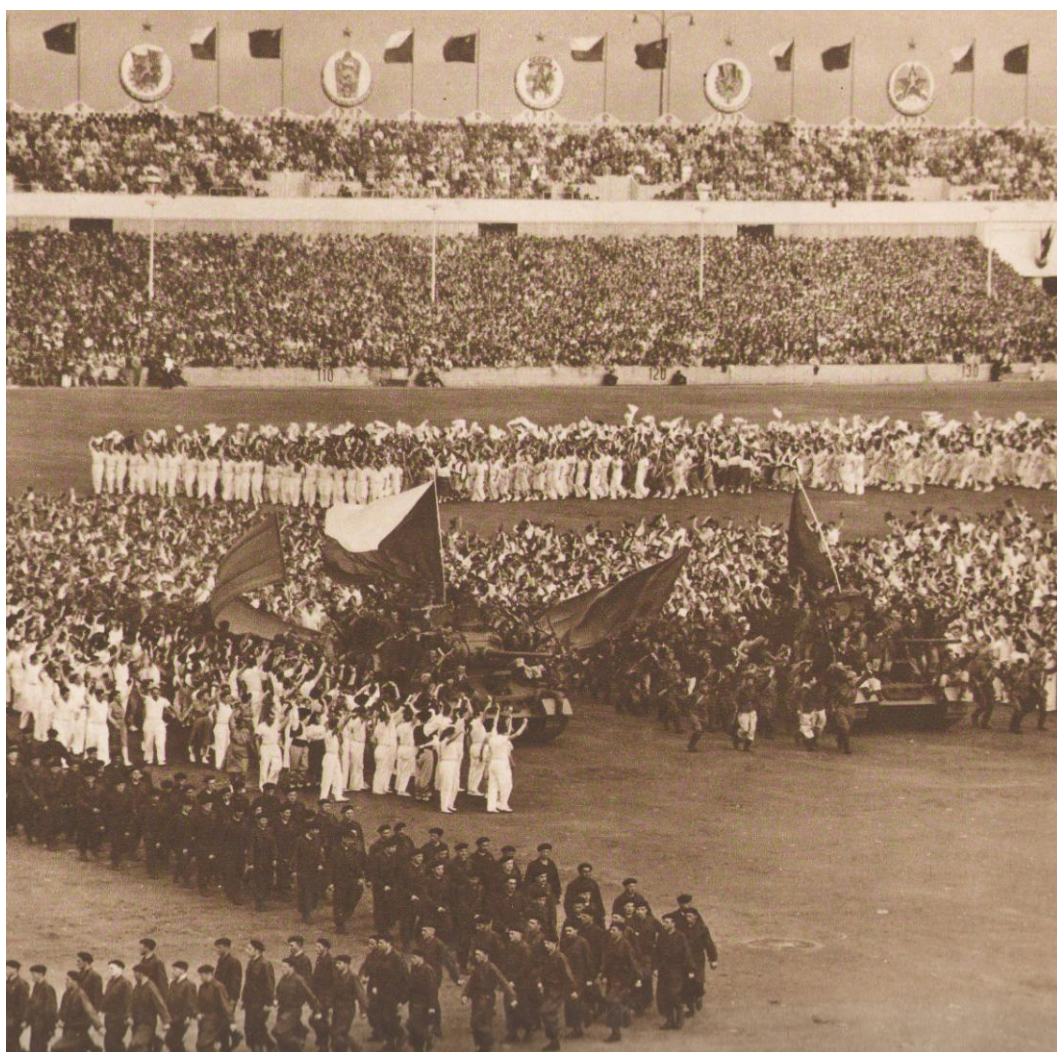
Obrázek 2. Konec skladby *Nová směna nastupuje* pracovních záloh na spartakiádě 1955.

Ve zmíněné skladbě je dobře vidět, jak spartakiády v období *modelu továrny* zobrazovaly společnost. Člověk, či spíše skupina (neboť jedinec, který není pevně zařazen, nemá v takto strukturované společnosti místo), je prezentován především na základě své funkce v životě celé společnosti. Pracovní zálohy zobrazují průmysl a zemědělství. Sami cvičenci se stávají koly průmyslu, pracujícími se strojovou přesností. Vojska ministerstva vnitra na spartakiádě 1955 cvičila s puškami a samopaly a na závěr skladby utvořila patnáct soustředných kruhů vyvedených v národních barvách, symbolizujících patnáct milionů obyvatel republiky. Ve středu obrazce vlála veliká rudá vlajka s obličejem Stalina. Kruhy byly obklopeny pěticípou hvězdou tvořenou řadami ozbrojených cvičenců pohraniční stráže. Žáci třetích až pátých tříd základních škol ve své skladbě *Zlatá brána* cvičili s kvádry a ukazovali, jak si osvojují pracovní návyky. Každé vystoupení ukazovalo jasné zařazení dané skupiny cvičenců (kteří vždy reprezentovali všechny příslušníky dané složky společnosti) do společnosti-stroje. Spartakiáda ukazovala, že pro fungování celé společnosti je nezbytné, aby každý dílek stroje plnil svou jasně danou úlohu.

Základními motivy tří spartakiád v letech 1955, 1960 a 1965 byly práce a vojenská síla zasvěcená míru. Stadionu v roce 1955 vévodil veliký nápis „Připraven k práci a obraně vlasti“ umístěný nad branou borců. Práce byla zpravidla zobrazována jako radostná a dobrovolná aktivita. Skupiny cvičenců byly většinou členěny podle profesí. Na spartakiádě se tak práce stala hlavním kritériem zařazení člověka do předkládaného obrazu společnosti. Je představena jako činnost a hodnota určující pozici, stejně jako cenu člověka ve společnosti.

Důraz na explicitní symboliku samozřejmě vedl ke změně pohybů, které cvičenci vykonávali. Prostrná cvičení, tvořící základní prvek sokolských sletů, byla z veliké části nahrazena napodobováním činností spojených s tématem skladby. „Gymnasté ve skutečnosti nedělají žádná tělesná cvičení, ale předvádějí symbolické pohyby reprezentující různé sociální aktivity, jako práci na poli, vyjádření radosti, nebo paradoxně i samotný sport.“⁵⁰

Velmi často se lidské tělo stalo pouhým nositelem „rekvizit“, například uniformy, pušky či pracovního nástroje. Lidské tělo, či spíše masa těl, se ve skladbách spartakiád *továrního modelu* stává prostředkem pro vyjádření jemu nepřirozených významů a jemu vlastní kulturní podstata je upozaděna. Zachází se s ním jako s materiálem, kterým je možné vyjádřit prakticky libovolný obraz či myšlenku. Petr Roubal napsal: „S lidským tělem je v tomto modelu továrny nakládáno tak arbitrárně, že může být nahrazeno nelidskými účinkujícími.“⁵¹

Obrázek 3. Cvičenci vystupovali na spartakiádě 1955 bok po boku s tanky.

⁵⁰Roubal, „The Body of the Nation: The Czechoslovak Spartakiads from a Gender Perspective“, in H. Havelková a L. Oates-Indruchová (eds.), *Proměny genderové kultury*, s. 11. (Vydání práce se chystá až na letošní rok, zatím práce nebyla publikována. Citovaný text v archivu autora.)

⁵¹Roubal, *Embodying Communism*, s. 51.

V prvních třech celostátních spartakiádách bylo poměrně časté také využívání zvířat či techniky. Například na spartakiádě 1955 vystupovalo šest set psovodů i se svými zvířaty. Ve vystoupení Svazarmu v témže roce během své série vystoupení trvající celý den cvičili postupně s poštovními holuby, letadly či traktory. A to vše „na Strahovském stadionu, který byl postaven pro oslavu krásy a síly lidského těla,“ píše Roubal.⁵² Trend odklonu od přirozené tělesné symboliky zašel v Československu snad nejdále tehdy, když byl z těl cvičenců vytvořen živý nápis. Cvičenec se tedy stal pixelem, pomocí kterého je možné sdělit jakoukoli zprávu. Žáci tak například na spartakiádě 1955 vytvořili nápisy „ČSR-SSSR“ a „1945–1955“, dorostenky pak „10 let“, „Dík KSČ“ nebo „mír“.⁵³

Obrázek 4. Živý nápis na spartakiádě 1955.

4.2.2. Model rodiny: normalizační spartakiády

Obrat nastal po událostech roku 1968. Politická elita země se obávala, že tak velká akce jako spartakiáda by mohla vést k masovým projevům nesouhlasu se sovětskou okupací a normalizační politikou. Spartakiáda 1970 proto byla zrušena. Tento strach významně poznamenal i spartakiádu 1975. Proto došlo k výrazným změnám v rituálu tak, aby byl pro publikum i cvičence snadno přijatelný a neprovokoval příliš jasnými politickými obsahy. Organizátoři se za každou cenu chtěli vyhnout hromadným projevům nevole a program, symboliku i celou

⁵²Ibid.

⁵³V DDR a v SSSR byly lidské nápisy mnohem rozšířenější a propracovanější než v ČSSR. Viz Roubal, *Embodying communism*, s. 53–60.

konceptu spartakiády proto upravili. Bylo změněno i jméno akce: celostátní spartakiády byly přejmenovány na československé spartakiády.

Strahovské finále spartakiády se nově odehrávalo jen během dvou programových odpolední a množství vystoupení a tedy i vystupujících skupin se snížilo. Zatímco pro dřívější spartakiády byly hlavním klíčem pro zařazení cvičenců jejich profese či příslušnost k určité organizaci, nově byly skupiny vytvářeny podle věku a pohlaví: mladší a starší žáci a žákyně, dorostenci, dorostenky, muži a ženy a také rodiče s dětmi, armáda, svazarm, učňovská mládež a vysokoškoláci.

Reforma spartakiád do podoby, kterou Roubal označil za *model rodiny*, byla do veliké míry návratem k sokolské tradici. Symbolika skladeb se stala opět implicitní. Vymizela jasná ideologická sdělení a konkrétní obrazy byly nahrazeny geometrickými tvary a důrazem na estetiku lidského těla v pohybu.

Obrázek 5. Vystoupení žen na spartakiádě 1975

Zásadním ukazatelem toho, k jak výraznému posunu došlo mezi spartakiádami 1965 a 1975, bylo cvičení rodičů s dětmi. V roce 1965, kdy bylo vystoupení rodičů s dětmi poprvé navrženo, bylo z ideologických důvodů odmítnuto s tím, že „ (...) chceme, aby naše děti byly ve škole, v kolektivu. Ale tady jsou s rodiči a hrají si s nimi.“⁵⁴ Později, v normalizačních spartakiádách, byla cvičení rodičů s dětmi důležitou částí programu a těšila se značné popularitě.

Spartakiády doznaly změny bezpochyby nejen z politických důvodů, ale také proto, že došlo ke změně vkusu organizátorů. Skladby z období *modelu továrny* byly označovány za formalistické a kritizována byla i míra využívání

⁵⁴Hodnocení skladeb 29/4/63 (*Děti naše květy*), Spartakiáda 1965, Archiv České obce sokolské. (Citováno podle Roubal, *Embodying Communism*, s. 77.)

různých rekvizit a nelidských objektů. Svůj podíl na tom mělo jistě i to, že po padesátých letech se do pozic organizátorů spartakiád dostalo značné množství bývalých členů Sokola. I to bylo zřejmě důvodem k částečnému návratu k sokolským vzorům a symbolice těla v pohybu.⁵⁵

Obrázek 6. Vystoupení rodičů s dětmi na spartakiádě 1975

4.3. Konzumace spartakiád a odpor proti nim

Ze strany občanů se spartakiády nesetkávaly s nijak výrazným odporem. Došlo sice k několika případům anonymního vyhrožování teroristickým útokem proti spartakiádě, žádné závažné přímé narušení rituálu ale nikdy nenastalo.⁵⁶ Největší obavy vyvolávala možnost, že by spartakiádní program byl přijímán vlažně, bez projevů nadšení. Spartakiády měly být důkazem jednoty lidu a jeho radostné poslušnosti KSČ. Tento obraz se mohl zhroutit, aniž by musel být bojkotován celý rituál. Spartakiády byly poměrně vděčným objektem posměchu. Kromě toho, že mohly vyvolat spontánní smích, byly spartakiády také parodovány. Konalo se například několik kvazispartakiád. Na nich si například muži a ženy vyměnili cvičební úbory, nebo namísto kuželů cvičili s pivními lahvemi.⁵⁷

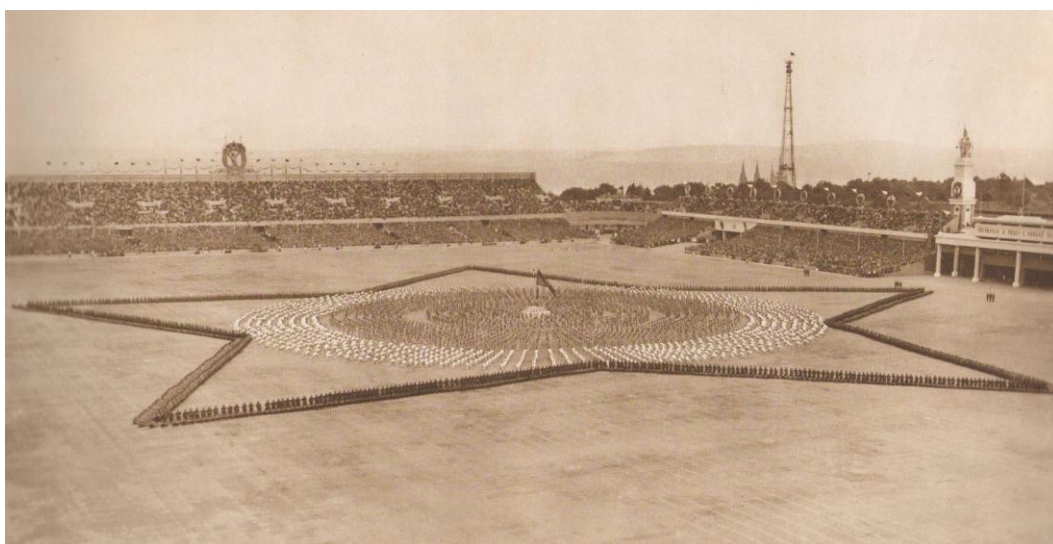
Organizátoři spartakiád, kteří zřejmě měli v paměti již zmiňovaný průvod ze sletu 1948, se snažili vyhnout situacím, které hrozily vyvolat vlažné přijetí, ticho namísto potlesku a jásotu, či dokonce posměch. Výrazným dokladem této snahy bylo nahrazení vlajky SSSR symbolickou rudou vlajkou. Poprvé k němu došlo na spartakiádě v roce 1975. Důvodem byl zřejmě strach organizátorů z toho, že by při vyvěšování vlajky, které bylo přenášeno v přímém televizním přenosu, publikum na stadionu nezpívalo sovětskou hymnu. S rudou vlajkou nebyla spojena žádná hymna a problém tak odpadl.

⁵⁵Viz Roubal, *Embodying communism*, s. 69, nebo „Jak ochutnat komunistický ráj“, s. 28.

⁵⁶Ibid. s. 93–100.

⁵⁷Roubal, *Embodying communism*, s. 96.

Petr Roubal uvádí další příklad ze spartakiády 1975. V závěrečné scéně měli vojáci ze svých těl vytvořit rudou hvězdu s lidskou pyramidou uprostřed. Na jejím vrcholu měl stát voják s rukama vztaženýma k nebi, zatímco ostatní měli zpívat Internacionálu. Politbyro se stavělo proti tomuto plánu a navrhovalo, aby voják nad hlavou mával rudou vlajkou. Vratislav Svatoň, jeden z autorů skladby, se kterým Roubal později dělal rozhovor, popisoval, jak byl návrhem pobouřen, protože tak by nebyla respektována „estetická a gymnastická pravidla vystoupení“. Spolu s dalšími kolegy oponovali politbyru s tím, že spadl-li by gymnasta s vlajkou, publikum by se smálo. „Smáli by se stejně,“ řekl Svatoň, „ale nějak jsme argumentovat museli.“ Spor nakonec vyhráli a gymnasta zůstal bez vlajky.⁵⁸ Jak Roubal upozorňuje, spor „nebyl založen na ideologické neshodě (...), ale na rozdílném chápání těla gymnasty.“⁵⁹

Obrázek 7. Vystoupení vojáků na spartakiádě 1955.

4.3.1. Spartakiádní symbolika

Implicitní symbolika lidského těla skutečně učinila spartakiády daleko přijatelnějšími a spartakiáda 1975 proběhla bez vážnějších incidentů. Zatímco konkrétní symboly ve vystoupení jako hesla napsaná těly cvičenců či vlající sovětská vlajka mohly publikum provokovat k negativním reakcím, obraz šťastných dětí, které si hrají s matkami, vyvolával spíše pozitivní emoce. Proto byly za normalizace zdůrazňované neproblematické motivy jako mládí, zdraví, síla, krása či rodinné štěstí. Většina těchto motivů byla obsažena i v dřívějších spartakiádách, tam ale byly pevně spojené s konkrétními ideologickými obsahy. Za normalizace bylo toto pouto dobře skryto, tak aby neprovokovalo, nicméně zůstalo implicitně přítomno. Ukazováno bylo šťastné dítě, celé sdělení však znělo: Děti jsou šťastné díky našemu socialistickému státnímu zřízení a komunistické straně, která spartakiádu umožnila. Organizátoři si toho byli vědomi a využívali

⁵⁸Ibid. s. 88.

⁵⁹Ibid.

toho: „Ideologická síla vystoupení těch nejmenších navozuje příznivou atmosféru pro ideologické a politické působení na diváky.“⁶⁰

Podíváme-li se na symbolická témata, se kterými spartakiáda pracovala, zjistíme, že jsou všechna zpracovávána stejným způsobem. Jde o v nitru problematické a složité hodnoty, které jsou ale v rámci rituálu s naprostou samozřejmostí a značnou přesvědčivostí ukazovány jako veskrze pozitivní a jednoznačné. Snad nejvýraznějším tématem, se kterým spartakiáda provádí tento specifický druh symbolické gymnastiky, je práce. Práce je v jádru problematická hodnota. Ačkoli je pro každou společnost nepostradatelná, bylo by naivní chápat ji tak, jak ji spartakiáda líčí, tedy jako činnost radostnou a dobrovolnou. Vyhýbání se práci bylo za komunismu pro režim častým problémem. Například na přípravu spartakiády 1985 bylo počítáno s pomocí tří set brigádníků, dorazilo však necelých osmdesát. Avšak ani ti, kteří do práce nastoupili, zřejmě nebyli ideálem radostného pracovníka: „Celkově je třeba upozornit vedení MV ČSTV Praha, že brigádníci nastupují na brigády pozdě a větší část nedodrží pracovní dobu, když někteří se ráno zaregistrují a během několika minut opustí pracoviště, mnohdy i s vypůjčeným pracovním náradím od Sportovních staveb.“⁶¹ Podobně jednostranně pozitivně jako práce byla na spartakiádě prezentována i další symbolická témata. Armáda byla ukazována jako záruka míru a její destruktivní potenciál byl upozaděn. Celá společnost byla na spartakiádě prezentována jako mladá. O mládí je přitom možné mluvit jen v protikladu ke stáří, neboť jsou to nutně relativní kategorie. Spartakiáda systematicky ukazovala pouze pozitivní stránku hodnot, se kterými pracovala, a předstírala, že žádnou negativní stránku nemají.

Tyto hodnoty a motivy, které jsem právě rozebíral, je možné chápat jako spartakiádní období rituálních symbolů. Povaha jejich prezentace připomíná *ideologický* a *senzorický* pól symbolů podle Victora Turnera, kterými jsem se zabýval na začátku této práce. Mezi fungováním rituálních symbolů a symboliky spartakiád je však podstatný rozdíl. Náboženské rituály, o kterých hovořil Victor Turner, zacházejí s negativními stránkami symbolů skrytě, mimo přímou pozornost aktérů. Přesto však jsou pro vnějšího pozorovatele jasně zřejmé a rituál s nimi pracuje. Naproti tomu v případě spartakiády není ani stopy po tom, že by například práce byla ukazována jako rozporuplná. Spartakiáda nenabízí usmíření dvou rozporuplných stránek symbolů, pouze neustále dokola podporuje jejich pozitivní vnímání. Namísto rituálu, který se konflikty v symbolickém řádu snaží uvádět v soulad, se tak spartakiáda jejich řešení vyhýbá.

4.3.2. Konzumační činitele

Cílem spartakiád bylo, předvést jednotu společnosti, podporu stranickému vedení, posílení statutu quo a potvrzení oficiální ideologie. K tomu bylo potřeba, aby byly

⁶⁰Berdychová a Serbus, *Výsledky výzkumu II. celostátní spartakiády 1960*, s. 10. (Citováno podle Roubal, *Embodying Communism*, s. 67.)

⁶¹*Informace o účasti brigádníků na Strahově, Materiál pro schůzi vedení ústředního štábu CS 85*, 25. 4. 1985, Spartakiáda 1985, Archiv české obce sokolské. (Citováno podle Roubal, *Embodying communism*, s. 98.)

spartakiády vnímány jako mimořádné a radostné události. Proto byla činěna různá opatření, aby byl spartakiádní rituál přijímán s co největším nadšením.

Zásadním prostředkem k nastolení sváteční atmosféry na spartakiádách bylo zajistit dostatek dobrého jídla. Zvláště v padesátých a na začátku šedesátých let, kdy stále přetrvávaly problémy se zásobováním potravinami. Bylo zajištěno zásobování exotickým ovocem a masem, zejména pak uzeninami. U stánků před stadionem stály dlouhé fronty na pomeranče. Pro mnohé účastníky spartakiád to bylo poprvé, kdy ochutnali exotické ovoce.⁶² Spartakiáda byla často označována za důkaz vyspělosti socialistického státu a rajského stavu společnosti. Veliký důraz byl ideology kladen i na to, že na rozdíl od předválečného režimu byla zajištěna výživa obyvatel.

Se spartakiádami se pojila také zvýšená konzumace piva. Organizátoři relativně ochotně vycházeli vstříc poptávce cvičenců a diváků a zajistili jeho dostatečný přísun. Konzumace piva byla omezena jen v případě, že hrozilo přímé narušení vystoupení. Byla tolerována podnapilost diváků, nikoli však účinkujících cvičenců. Například na spartakiádě roku 1985 připadal na každého z 250 000 diváků včetně malých dětí více než jeden litr piva.⁶³

Obrázek 8. Cvičenky na spartakiádě 1975.

V průběhu let docházelo také k postupné erotizaci vystoupení dívek a žen. Účelové sportovní oděvy, které nosily v padesátých a šedesátých letech, byly postupně nahrazeny krátkými sukněmi a jejich vystoupení se přesunula do středu pozornosti. Roubal píše, že: „V symbolické hře spartakiád koreluje téměř pedofilní důraz na stále mladší ženské tělo (v roce 1975 stála v centru pozornosti skladba žen, v roce 1980 skladba dorostenek) se stále větší senilitou stranického vedení.“⁶⁴ Všechny oficiální upomínkové fotografické publikace ze spartakiád měly na titulní straně fotografii z vystoupení některé skupiny

⁶²viz Roubal, *Embodying communism*, s. 102. Aby byl zajištěn dostatek luxusních potravin při příležitosti spartakiády, zásoby byly shromažďovány dlouho předem a nedostaly se tak do obchodů. Neúmyslně tak před spartakiádou vzniklo období nedostatku.

⁶³Zpráva stravovacího odboru, Spartakiáda 1985, Archiv České obce sokolské. (Citováno podle Roubal: *Embodying communism*, s. 77.)

⁶⁴Roubal, "Dnes na Strahově promluví maso", s. 84.

žen. Erotická atmosféra spartakiád je zřejmá i z mýtu, který je ve společnosti rozšířen dodnes. Říká se, že během spartakiád mimořádně často docházelo k mimomanželskému sexu. V důsledku toho pak údajně po každé spartakiádě nastal populační boom.

Jde zjevně o mýtus, neboť statistiky porodnosti ani úmyslných potratů neukazují žádnou korelaci se spartakiádním pětiletým cyklem. Mýtus přesto svědčí o dojmu účastníků, že vše bylo možné, ačkoli kvůli striktní ubytovací politice a nedostatku soukromí nebylo téměř ničeho skutečně dosaženo.⁶⁵

Praha byla plná návštěvníků, a to nejen ze všech koutů republiky, ale často i ze zahraničí. Veřejná doprava fungovala ve speciálním spartakiádním režimu, byla zcela přeplněná a v celém městě panoval zmatek. Praha návštěvníkům, z nichž mnozí hlavní město navštívili poprvé, nabízela nejen množství kulturních památek, ale především jinde nevídané možnosti k nákupu neobvyklého zboží. U strahovského stadionu se prodávalo, často nelegálně, množství zboží a suvenýrů, jako například trička se jmény západních států. V Praze panovala karnevalová atmosféra. Bylo snadné se ztratit, ale stejně tak potkat spoustu známých či naopak zcela neznámých lidí.⁶⁶

Karnevalová atmosféra zřejmě nebyla efektem, jehož organizátoři spartakiád, kteří byli často bývalými sokoly, chtěli dosáhnout. Byla v rozporu s původním étosem, který měl rituál nést. Spartakiáda měla společnost jasně ohraničit, rozčlenit, klasifikovat a ovládnout. Měla ukázat, že lid je jednotný a že se plně ztotožňuje s politikou komunistické strany. Zdá se, že zatímco na Strahovském stadionu byla vyjadřována ideální společenská struktura, v ulicích města, mimo rámec samotného rituálu, se tato struktura rozpouštěla ve spontánním chaosu, v *liminálním* stavu, o kterém psal Victor Turner. Protože ke kontaktu s antistrukturou, který Turner pokládal za nevyhnutelný, nedocházelo během spartakiády řízeně a v předepsaném kontextu, projevil se jinde. Přesto se tento *liminální* stav, ve kterém se Praha nacházela, neukázal být pro společenský řád ani pro režim ohrožením. Organizátoři spartakiád ani státní represivní složky se proti němu nesnažili zasáhnout. Naopak zajištěním dodávek alkoholu a exkluzivních potravin karnevalovou atmosféru nepřímo podporovali. Zdá se, že ačkoli organizátoři spartakiád nevytvořili rámec, ve kterém by ke kontaktu s antistrukturou mohlo dojít uvnitř samotného rituálu, uvědomili si potřebnost kontaktu a nesnažili se jej potlačit. *Liminalita* tak sice nebyla přímo využita ve prospěch společenského řádu, protože však v tomto případě nebyla ani aktivně potlačována, neotočila se její síla proti režimu.

⁶⁵Roubal, *Embodying Communism*, s. 104.

⁶⁶Viz například Roubal, *Embodying communism*, 101–106; „Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual“, s. 9–12.

5. Ideologické pozadí spartakiád

5.1. Spartakiáda – věc všeho pracujícího lidu

Ačkoli už Sokol usiloval o to, aby se stal reprezentantem národa, a přesto, že tak zřejmě byl velikou částí společnosti skutečně vnímán, stále šlo o vystoupení zástupců pouhé jedné organizace. Jak píše Vladimír Macura, slety byly sebeoslavou Sokola: „(...) sokolské hnutí jimi vzdávalo hold své vlastní tradici a své vlastní výlučnosti.“⁶⁷ Naproti tomu spartakiády byly záležitostí všeho *pracujícího lidu*. Prezident Zápotocký ve svém projevu, kterým zahajoval spartakiádu 1955, přímo řekl: „dnes (...) budou zde na Strahově mluvit masy.“⁶⁸ Vyjádřil tím naprosto zásadní rys spartakiád. Ačkoli se v průběhu doby skupiny cvičících na spartakiádě měnily, vždy byly pečlivě vybírány tak, aby zastupovaly všechny (nebo spíše všechny žádoucí) složky společnosti. *Rudé právo* v roce 1975 psalo: „Kdo nebude mezi tisíci cvičenci na ploše, bude v hledišti a mezi miliony diváků u televizních obrazovek. Spartakiáda se stala záležitostí celé naší vlasti.“⁶⁹

5.2. Pracující lid a vedoucí úloha strany

Pro pochopení toho, v jakém smyslu spartakiáda sjednocovala všechny *pracující lid*, je zásadní porozumět samotnému termínu *pracující lid* a jeho vztahu ke komunistické straně tak, jak s ním dobová propaganda pracovala. Na základě rozboru dobového tisku a především pak úvodníků Rudého práva to ve své esejí *Lid, demokracie, socialismus*⁷⁰ objasňuje Petr Fidelius, jehož závěry nyní shrnu.

Lid, často označovaný jako pracující lid (ve světě ideologie jde o jedinou entitu, o nepracujícím lidu se nikde nedočteme), je podle ústavy z roku 1948, ale i 1960 a 1968 „jediným zdrojem veškeré moci ve státě.“⁷¹ Lid je vyšší hodnotou než demokracie, neboť, jak se můžeme dočíst v Rudém právu, „(...) demokratické je to, co slouží zájmům lidu(...)“.⁷² Kategorie *lid* byla přitom pojímána restriktivně, občané státu se tedy dělili na ty, kteří byli součástí lidu, a na ty, kteří ne. Základním kritériem toho, zda jednotlivec či skupina byl součástí lidu, byla jeho dějinná úloha. Lid sestával v každém okamžiku dějin z těch skupin, které plnily pozitivní dějinnou úlohu a byly tedy pokrokové. Jak napsal marxistický filosof Ladislav Hrzal pro *Rudé právo*: „V různých etapách vývoje společnosti tvořily lid různé společenské třídy, různé sociální skupiny. (...) Lid nejsou také jen bezprostřední výrobci materiálních hodnot, i když bezprostřední výrobci materiálních hodnot tvoří vždy jádro lidu. Redukovat však obsah pojmu lid na

⁶⁷Macura, „Spartakiáda“, s. 151.

⁶⁸Antonín Zápotocký, „Projev prezidenta republiky Antonína Zápotockého“, *Rudé právo*, 35.173 (24. 6. 1955), s. 1.

⁶⁹„Hold tradici i dnešku“, *Rudé právo*, 55.202 (28. 8. 1975), s. 1.

⁷⁰Petr Fidelius, „Lid, demokracie, socialismus, příspěvek ke studiu pojmosloví současné oficiální propagandy“, in Petr Fidelius (ed.), *Řeč komunistické moci*, Praha: Triáda, 1998.

⁷¹150/1948 Sb. *Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky*, hlava 1, článek 1, §2. zákon číslo 120/1945 Sb., název zákona, hlava, článek, paragraf

⁷²„Úvodník“, *Rudé Právo*, 58.98 (26. 4. 1978), s. 1.

jádro, znamená nepochopit, že v určitém historickém období i ostatní třídy či sociální vrstvy a skupiny mohou sehrát pokrokovou, progresivní úlohu v dějinách a mohou tedy být, byť i na přechodnou dobu, součástí lidu.⁷³ I tak tedy buržoazie byla v době svého vzniku pokrokovou silou, neboť napomáhala boji proti šlechtě. Problémem tedy je, jak určit, kdo plní pokrokovou úlohu, a kdo ne. Díky svému vědeckému poznání zákonů dějin byla jediným arbitrem pokrokovosti komunistická strana. Proto byla schopna posoudit pokrokovost společenských skupin, ale i cíleně zasahovat do dějin a tím je žádoucím způsobem ovlivňovat nebo řídit ostatní složky lidu tak, aby byl pokrok urychlen. Ladislav Hrzal pokračuje: „Realizace vedoucí úlohy strany je základním předpokladem maximálně úspěšného řízení činnosti lidových mas ve všech společenských oblastech, s minimem chyb a ztrát.“⁷⁴ Komunistická strana byla díky vědeckému poznání dějinných zákonitostí přirozeným vůdcem lidu a zároveň určovala, kdo byl jeho součástí. Slovy Petra Fidelia: „lid' *dosahuje plnosti svého bytí teprve stranickým vedením*. Vedoucí úloha přísluší ‚straně‘ z titulu výlučné nositelky vědeckého poznání ‚objektivních zákonitostí společenského vývoje‘ jakožto předpokladu uvědomělého zasahování do dějin.“⁷⁵

Znalost zákonitostí dějin je důležitá především proto, že právě v dějinách dochází k naplnění zájmů společnosti. Z Fideliova rozboru jazyka komunistické propagandy vyplývá, že v ideologickém světě komunismu jsou sjednoceny zájmy jednotlivce a zájmy celospolečenské. „Socialismus je založen na zásadní a stále pevnější jednotě zájmů občana a zájmů společnosti, což má určující význam i pro chápání občanských svobod, práv i povinností.“⁷⁶ „Objektivní“ zájmy všech lidí jsou tedy jednotné. Prostředkem jejich naplnění je zajištění dějinného pokroku, který může nejlépe zajistit komunistická strana. Lidé sami si nemusejí své objektivní zájmy uvědomovat, protože nedisponují vědeckým poznáním. Ústřední pozice strany vyplývá také z toho, že ona zná zájmy celé společnosti a každého jednotlivce lépe než oni sami a je jedinou silou schopnou zajistit jejich naplnění. Proto jsou součástí lidu všichni ti, kteří se podřídili vládě komunistické strany. Ti ostatní jednají v rozporu s vlastními zájmy a stali se tak překážkou na cestě za naplněním dějin.

Zásadním atributem „lidu“ je jeho bezpodmínečná jednota. Ti, kteří z nějakého důvodu nesouhlasí s politikou komunistické strany, se z lidu sami vyčleňují. Fidelius píše:

Podstatná je přitom ta okolnost, že v podobných případech jde o *pouhé jednotlivce*, kteří stojí za svým osobním zájmem. I kdyby jich bylo sebevíc, vždy proti nim bude strmět ‚drtivá většina‘, ‚všechn lid‘. Celistvost, ‚jednota‘ společnosti jejich osobním gestem – odchodem na smetiště – neutrpí. (...) Je to v podstatě otázka *pocitů a nálad*.⁷⁷

⁷³Ladislav Hrzal, „Úloha lidu v naší společnosti“, *Rudé právo*, 58.35 (10. 2. 1978), s. 4.

⁷⁴Ibid.

⁷⁵Petr Fidelius, „Lid, demokracie, socialismus“, str. 43.

⁷⁶František Koranda, „Cesta k osvobození a rozvoji osobnosti“, *Rudé právo* 59.266 (10. 11. 1978), s. 4.

⁷⁷Petr Fidelius, „Lid, demokracie, socialismus“, s. 55.

Ilustrovat to může úryvek z úvodníku Rudého práva: „A možná, že zítra někdo, kdo se zklame ve svých osobních ambicích anebo bude subjektivně pociťovat nelibost, se kriticky vyjádří o socialismu. Jsou takoví lidé! Jistě, že jsou.“⁷⁸

Ve stejném duchu označil Gustav Husák ve svém projevu opozici za „žalostné figurky, které svůj osobní pocit ukřivdění nebo nenávisti k socialistickému zřízení v souladu s přáním zavilých antikomunistů vydávají za celospolečenský jev a za jakousi deformaci socialistické společnosti. (...) A žalostné figurky (...) vždy skončily a znovu skončí na smetišti dějin.“⁷⁹

5.3. Rituální ztvárnění ideologického světa a jeho legitimizace

Na spartakiádách došlo k zhmotnění světa, o kterém se v Rudém právu jen mluvilo. To, co byla na novinovém papíře pro většinu lidí jen prázdná slova, dostalo reálné kontury, stalo se skutečností. Lid fyzicky vystoupil na Strahově, stal se jasně viditelnou entitou. Nebyl tam samozřejmě přítomen celý, ale díky systému krajských, okresních, okrskových a místních spartakiád byli cvičenci jeho velmi přesvědčivou reprezentací. Sjeli se ze všech koutů země a ať už byli rozčlenění podle profesí jako v padesátých a šedesátých letech, nebo převážně podle věku a pohlaví jako v letech sedmdesátých a osmdesátých, zastupovali všechny složky pracujícího lidu. Spartakiáda dokázala nejen reálnou existenci lidu, byla i fyzickým dokladem pravdivosti jeho charakteristik, o kterých jen mohly být psány ideologické texty. Lid se ukázal jako spontánní, radostný, jednotný a mocný a zároveň jako dobrovolně poslušný vedení strany. Spartakiáda díky své rituálnosti umožnila mnohem jasnější předání ideologického vidění světa. Díky své tělesnosti se dokázala částečně vyhnout racionálnímu zpochybňování svých sdělení, neboť ta nebyla podávána jako logické konstrukty, které je možné přijmout či odmítnout. Předložila je jako prostá, fyzická a definitivní fakta, a tím je objektivizovala. Jak píše Roberto Da Matta: „(...) cokoli je řečeno v rituálním světě, je řečeno vehementněji, koherentněji a konzistentněji. Rituály jsou tedy nástroje, propůjčující sociálním sdělením větší jasnost“.⁸⁰ Spartakiáda dovoluje díky své rituální formě ideologickou kategorizaci světa fyzicky prožít jako reálně platnou.

Spartakiáda byla také popisována jako volební akt, kterým lid potvrzuje svůj souhlas se státním zřízením a politickým programem KSČ. Na rozdíl od poněkud nudného rituálu voleb byla mnohem působivější a měla větší emocionální náboj. Údajný posluchač Československého rozhlasu napsal: „Spartakiáda, to není jen přehlídka mládí, síly a krásy, to není jen festival tělovýchovy, to je veřejný akt volby, v němž naše země, naše zřízení slavně zvítězí!“⁸¹ Veřejnost tedy svou účastí na rituálu podporovala režim, beze slova vyslovovala svůj souhlas s ním, propůjčovala mu legitimitu.

⁷⁸ „Úvodník“, *Rudé právo*, 57.78 (2. 4. 1977), s. 1.

⁷⁹ Gustáv Husák, „Z projevu soudruha Gustáva Husáka“, *Rudé právo*, 57.56 (8. 3. 1977), s. 2.

⁸⁰ Roberto Da Matta, „Constraint and Licence“, in S. F. Moore and B. G. Myerhoff, *Secular Ritual*, s. 263.

⁸¹ Mucha, *První celostátní spartakiáda 1955*, s. 142.

6. Spartakiáda v 50. a 60. letech

6.1. Ráj komunismu a výchova nového člověka

Spartakiáda symbolicky shromáždila na Strahově všechen lid. Měla být jakýmsi obrazem celé společnosti. Především v padesátých letech byla v souladu s tehdejšími oficiálními uměleckými směřováními obrazem socialisticky realistickým. Pro socialistický realismus je slovy slavisty Franka Wollmana typický „pohled v budoucnost, neustálé zdůrazňování toho, co bude, budoucího cíle, ne toho, co bylo.“⁸² Protože byla spartakiáda obrazem tehdejší společnosti, byl i v ní obsažen jeden ze základních paradoxů socialistické kultury, o kterém psal například Vladimír Macura: „Představa cílové epochy šťastného života jako budoucího vyvrcholení dějin má totiž tehdy svůj protějšek a doplněk v představě, že utopie byla dosažena, že je již teď, v přítomnosti žitá.“⁸³ Spartakiády tedy zároveň ukazovaly, jak má společnost vypadat, zároveň byly důkazem toho, že taková již je. Roubal ukazuje podobnou dualitu spartakiád nikoli na obrazu společnosti, ale jedince: „Na jednu stranu byla vystoupení nástrojem k přetvoření jednotlivce v nového socialistického člověka, na stranu druhou sloužila jako ukázka již změněného subjektu.“⁸⁴ Ona ambice vytvořit ze cvičenců *nové lidi* byla samozřejmě zaměřena primárně na děti a mládež, kteří už vyrůstali za komunismu a nebyli tak poznamenáni kapitalismem. „Zatímco dospělí si s sebou přinášeli do nové epochy zbytky „starého světa“, děti a mládež byli bez této zátěže, to oni byli pravými občany budoucí šťastné éry.“⁸⁵ Organizátoři přímo pracovali s metaforou zrození nového člověka. Nahrával tomu i fakt, že nácvik na spartakiádu začínal v září: „Od září 1954 do června 1955 je sotva devět měsíců. Právě tolik, co člověk potřebuje k zrození.“⁸⁶ V nácviku na spartakiády není složité nalézt Van Genepovo⁸⁷ trojdílné iniciační schéma separace, *liminality* a reintegrace. Dítě zpravidla nacvičovalo ve škole, oddělené od rodičů. Protože nácvik trval devět měsíců, nebylo možné držet děti oddělené od rodičů po celou dobu, a tak separace i *liminalita* probíhají prakticky po celou dobu nácviku (nebo v každý den, kdy se cvičí znovu).

⁸²Frank Wollman, „Socialistický realismus jako kulturní epocha a styl umělecký“, in *Slovesná věda* 2.2 (1949), s. 71. Podobně předmět sociálního realismu popisuje Jan Blinky: „Socialistický realismus nezobrazoval ale svět, jaký je, ale svět, jaký by mohl být.“ (Jan Blinky, *Plakát jako médium propagandy*, bakalářská práce, Masarykova universita v Brně, 2010. Kapitola 4.7.)

⁸³Vladimír Macura, „Ráj“, in *Šťastný věk*, s. 16.

⁸⁴Roubal, „Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual“, s. 6.

⁸⁵Vladimír Macura, „Dětská perspektiva“, in *Šťastný věk*, s. 191.

⁸⁶Vilém Mucha, *První celostátní spartakiáda*, Praha: Státní tělovýchovné nakladatelství, 1956, s. 11.

⁸⁷Viz Arnold Van Gennep, *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*, př. Helena Beguivinová, Praha: Lidové noviny, 1997. (Fr. orig. *Les Rites de Passage*, Paris, 1909)

Obrázek 9. Starší žáci nastupují na spartakiádě 1955.

V samotném vystoupení pak dojde k reintegraci a je stvrzeno místo dítěte ve společnosti. Dítě je ukázáno jako pevná součást kolektivu vrstevníků a po jeho vazbě s rodinou není ve skladbě ani stopa.

Tvorba *nového člověka* ale nespočívala jen v jeho zařazení do jiné skupiny lidí. Nácvik na spartakiádu jej také učil velmi specifickým tělesným a sociálním dovednostem. Základem spartakiádní ideologie je „potlačení nahodilého ve prospěch řádu“.⁸⁸ To se projevuje i v ambicích některých organizátorů „zkrotit“ těla cvičenců. Žádoucím stavem byla absolutní kontrola člověka nad vlastním tělem. Všechny pohyby těla měly být uspořádané a pokud možno řízené vůlí. Marie Majerová napsala: „Ta upažení, podřepy, podpory ležmo za rukama, to jsou vskutku stylizovaná lidská konání, očištěná od nepěkných mimovolných návyků nekontrolovaných pohybů, promyšlené až ke kráse dokonalosti.“⁸⁹ Jednou ze základních dovedností, kterou měla spartakiáda naučit, bylo pochodování. Vilém Mucha napsal: „Vždyť se to konečně týká všech lidí, aby uměli dobře

⁸⁸Macura, „Spartakiáda“, s. 159.

⁸⁹Marie Majerová, „Chvála spartakiády“, in Vilém Mucha, *První celostátní spartakiáda 1955*, s. 7–8.

pochodovat, dobře se vyřizovat, „držet krok“ a zákryty v pochodu.⁹⁰ Za vzor správné chůze chápal armádní přehlídky: „Jak krásný je pohled na pochod spořádaných formací na vojenských přehlídkách! Jaký by to byl pohled, kdyby lidé pochodovali alespoň trochu podobně na našich oslavách prvního máje a při jiných příležitostech.“⁹¹

Hlavním proklamovaným cílem spartakiád byla tělesná výchova. Cvičení mělo zlepšit fyzickou kondici cvičenců, posílit je, udělat je zdravějšími. Spartakiáda měla ke sportu přilákat masy lidí. V těchto svých proklamovaných cílech však spartakiáda naprosto selhávala a její organizátoři si toho byli dobře vědomi. Jestliže začátek nácviku znamenal veliký nárůst počtu pravidelně cvičících, s koncem spartakiády došlo k jejich stejně výraznému úbytku.⁹² V šedesátých letech publikoval časopis *Teorie a praxe tělesné kultury* výsledky pedagogického experimentu, zkoumajícího dopady cvičení na spartakiádu na fyzickou zdatnost školáků. Byly vytvořeny tři skupiny. Skupina S1 nacvičovala pouze na spartakiádu, skupina S2 kombinovala spartakiádní nácvik s běžnými hodinami tělesné výchovy a kontrolní skupina K se účastnila pouze tělesné výchovy ve škole. Ve skupině K došlo během roku ke zlepšení ve všech měřených kritériích, jako byly například síla či objem plic. V ostatních skupinách došlo k poklesu výkonnosti, v případě S2 k mírnému, u S1 k výraznému. Zároveň také došlo u skupiny S1 k poklesu zájmu o tělesnou výchovu.⁹³ Spartakiády jako projekt pro zlepšení fyzické kondice obyvatel zjevně selhaly, takže výše zmíněný proklamovaný cíl nelze brát vážně. Je možné jej vnímat spíše jako pokus o ospravedlnění obrovských nákladů akce.

Spartakiáda však i přesto byla tělovýchovná akce. Jen jejím cílem nebylo tělo zdravé a silné, nýbrž tělo poslušné, schopné držet přesně stejné tempo jako drží ostatní. Nemělo by být překvapením, že nácvik na spartakiádu nepřispěl k zvýšení výkonnosti cvičenců, když výkonnost nebyla předmětem cvičení. Roubal upozorňuje na to, že v případě, kdy se ve spartakiádním cvičení objevuje běh, není cílem trenérů naučit cvičence běhat co nejrychleji, ale běhat přesně tak rychle, jak je jim řečeno, tedy přesně stejně jako ostatní. „Ačkoli byl cvičencům dáván za příklad slavný zlatý olympijský medailista Zátopek, kdokoli by jeho úspěch imitoval, by zkazil vystoupení.“⁹⁴ Nácvik na spartakiádu neudělal z cvičenců dobré gymnasty, rozhodně je však naučil poslouchat a dělat zdánlivě nesmyslné úkony, když jim to bylo řečeno. V době normalizace už nebylo po étosu tvorby nového člověka ani památky. U dětí v předškolním věku již nácvik na spartakiádu neplnil funkci separace od rodičů a začlenění do kolektivu vrstevníků. Často cvičily společně se svými matkami a byla zdůrazňována hodnota šťastné rodiny. Spartakiáda však i nadále učila lidi poslušnosti na mnoha hierarchických

⁹⁰ Vilém Mucha, *První celostátní spartakiáda*, s. 17.

⁹¹ Ibid.

⁹² Roubal, *Embodying Communism*, s. 81.

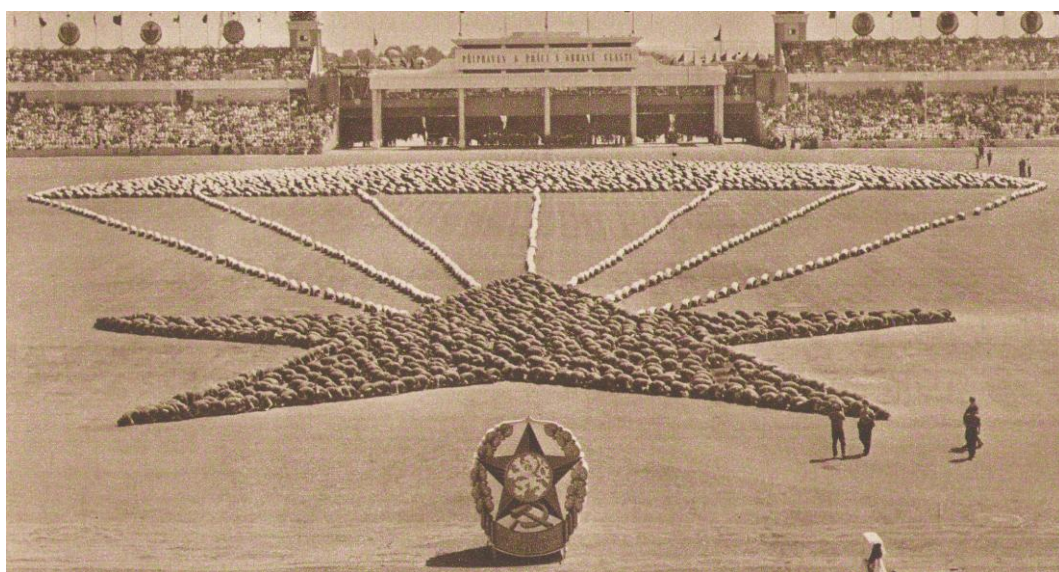
⁹³ Roubal, *Embodying communism*, s. 81. Viz také Milan Adamus, Karel Drlík a Zdeněk Jirka, „Vliv nácviku spartakiádní skladby ‚Jeden za všechny‘ na morální, pohybový a funkční vývoj chlapců ve věku 11 až 13 let“, *Teorie a praxe tělesné výchovy* 14.4 (1966), s. 226. (Odkaz podle Roubal, *Embodying communism*, s. 81.).

⁹⁴ Roubal, *Embodying communism*, s. 80.

úrovních. Tělo musí být zcela podřízeno mysli, stejně jako mysl jednotlivce centrálnímu plánu.

6.2. Pohled zdola – přijetí vyššího smyslu

Je důležité si uvědomit, jak měli možnost své vystoupení vidět samotní cvičenci. Tím, že sami byli v jeho jádru, nemohli přímo vnímat obrazce a formy, které svými těly a pohyby tvořili. Ty byly zřejmé až z ptačí perspektivy. Příímý účastník tak neměl možnost na vlastní oči vidět, že je například součástí nápisu, natož pak to, co nápis říká. Svým tělem předával nějakou zprávu, sám si ji však nemohl přečíst. Jednotlivé pohyby, které cvičenec vykonával, nedávaly z jeho pohledu často žádný smysl.⁹⁵ Zásadní úlohu to hrálo především ve vystoupeních v padesátých a šedesátých letech, kdy sdělení byla často velmi konkrétní. Skladby byly navrhovány se zřetelem na celkový obraz, pro cvičence proto byly jen podivnou sérií upažení, podřepů a přeběhnutí ze značky na značku. Bylo by samozřejmě chybou, domnívat se, že cvičenci nevěděli, jaké obrazce tvoří. Dozvěděli se to ovšem pouze nepřímo, ať už prostřednictvím televize a fotografií, z informačních brožur nebo z toho, co jim řekli cvičitelé. Aby cvičenec mohl vnímat své cvičení jako smysluplné, musel přijmout interpretaci, která mu byla nabízena, a nadřadit ji bezprostřední zkušenosti. Přijal předkládaný řád, zaujal v něm své místo, dělal, co mu bylo řečeno. Pokud by však měl sám, nezávisle na zprostředkovaných informacích, zhodnotit své jednání, musel by ho shledat nesmyslným. Smysl jeho činnosti dostává až zasazením do širšího rámce. Poté se ukazuje jako velmi smysluplná a velkolepější, než cokoli, čeho by mohl dosáhnout pouhý jednotlivec.

Obrázek 10. Skladba Svazarmu na spartakiádě 1955.

⁹⁵Míra nesmyslnosti jednotlivých pohybů se samozřejmě v různých skladbách výrazně lišila. V některých vystoupeních měly význam i pohyby jednotlivců, kteří například přímo symbolicky vykonávali konkrétní činnost. Příkladem toho může být společné vystoupení žáků a žákyň *Cvičení s krychlemi* na spartakiádě 1955, ve kterém stavěli stavby z papírových krychlí. Naproti tomu ale veliké množství vystoupení dávalo smysl až jako celek.

Spartakiáda v tomto ohledu funguje podobně jako celá tehdejší společnost. Ta poskytovala člověku jen velmi málo prostoru pro realizaci vlastních plánů a zájmů. Možnost volby vzdělání či povolání byla omezená a nebylo možné samostatně podnikat či volně cestovat. Člověk měl v porovnání s jinými způsoby společenského uspořádání relativně omezený vliv na směřování vlastního života. Musel se chovat podle pravidel, která sám nevymyslel a kterým ani nerozuměl. A nejjednodušším způsobem, jak dát životu smysl, bylo přijmout výklad světa, který mu byl nabízen. Pokud člověk přijal, že komunistická strana zná jeho skutečné zájmy lépe než on sám, že jeho zájmy jsou jednotné s těmi celospolečenskými a že celá společnost z poslušnosti jednotlivců profituje, jeho život opět začal smysl dávat. Nesmyslnost jednotlivých epizod života je nahrazena pocitem participace na realizaci něčeho, co jednotlivce přesahuje. Spartakiáda nebyla jen menší jednotkou fungující na stejném principu jako celá společnost. Byla zároveň ukázkou funkčnosti tohoto modelu, neboť její výsledky byly skutečně působivé.

Již jsem zmiňoval, že kompetitivní sport se na začátku padesátých let ukázal pro komunistickou společnost jako ideologicky nevhodný mimo jiné proto, že připomíná principy volného trhu. Je také zřejmé, že neodpovídá komunistickému společenskému uspořádání. Úspěšná realizace spartakiády vyžaduje od gymnastů chování, které bylo za komunismu běžné a o které se tehdejší režim opíral. V tom se zásadně liší od kompetitivního sportu. Sportovní úspěch, především u individuálních sportů, vyžaduje cílevědomé úsilí o co nejlepší výsledek.⁹⁶ Každý úkon v rámci tréninku je orientován k vytyčenému cíli a zároveň má svůj jednoduchý a snadno pochopitelný smysl – co možná nejvyšší rychlost běhu či délku hodu. Sport je výsostně individualistický a vyžaduje individualistické chápání světa. Masová gymnastika je naproti tomu bytostně kolektivistická a cvičence přímo vede k poslušnosti a přijetí jeho jasně dané role ve společnosti.

⁹⁶ Ani kolektivní sporty ale nebyly vnímány pro komunismus jako vhodné. Přestože je v nich důraz kladen na výkon celku, kterému jsou individuální ambice podřízeny, vytváří kompetitivní sport soutěživost mezi jednotlivými sportovními kluby či týmy a jejich přívrženci. Na rozdíl od masové gymnastiky tak kolektivní sport vytváří obraz rozdělené a vzájemně bojující společnosti.

7. Normalizační spartakiády: návod, jak vyjít s režimem

7.1. Oslava poslušnosti

Poslušnost je ve spartakiádách velmi důležitým motivem. Poslušnost gymnastů je pro úspěch spartakiády základní podmínkou a zároveň je svým způsobem jejím cílem. Zásadní je však také to, že spartakiáda je chápána jako neuvěřitelný, téměř nadlidský výkon. A skutečně je podnikem, který by bylo naprosto nemožné uskutečnit nejen pro jednotlivce, ale i pro skupinu lidí, zůstali-li by jednotlivci. Úspěšné provedení spartakiády předpokládá, že cvičenci rezignují na svou individualitu ve prospěch celku. Svou poslušností předají vládu nad svým tělem organizátorům, a umožní tak vznik něčeho, co je očividně přesahuje. Oběť individuality je nutnou podmínkou pro to, aby se z mřížky těl cvičenců zrodil *lid*. Cvičení na spartakiádě je krystalicky čistým vyjádřením pojmu *lid*, jak jej definuje Ladislav Hrzal či jak o něm píše Petr Fidelius.⁹⁷ Na spartakiádě se *lid* zhmotní, vystoupí a promluví. Vyjádří svou oddanost vedení strany a každý cvičenec prokáže svou příslušnost k němu.

Jedním z nejčastějších témat novinových článků o spartakiádách bylo vyzdvihování neuvěřitelné organizační náročnosti spartakiád, jejich nadlidských rozměrů a zároveň toho, jak se organizace vydařila. Úspěch tohoto mamutího projektu a překonání všech překážek sloužil jako důkaz o oprávněnosti kolektivismu jako jediného systému, v němž je něco podobného proveditelné. Druhým velmi častým motivem je propojení spartakiád s každodenními příběhy lidí a rodin. Vyprávěním o tom, jak konkrétní rodina nebo například cvičitelka věnují svůj volný čas přípravě na spartakiádu,⁹⁸ předchází tomu, aby se spartakiáda odosobnila. Zásadní není jen oslnivá mohutnost a přesnost spartakiády, ale právě to, že tato událost vyrůstala z desetitisíců konkrétních osobních příběhů a obětí, které se na Strahově propojily a synchronizovaly v jediný příběh jednotného lidu. „Spartakiáda je společné dílo milionů lidí. Může být uskutečněna jen v zemi, kde socialismus se stal skutečností, v zemi, jejíž osud má v rukou pracující lid vedený Komunistickou stranou Československa.“⁹⁹

O spartakiádě se nepsalo jako o pouhé veliké tělovýchovné akci. Byla popisována jako primární cíl všelidového snažení, jako zásadní událost.

Vždyť naše I. celostátní spartakiáda je i prvořadá mezinárodně-politická událost. Oba naše národy manifestují jak její organizační připraveností, tak jejím průběhem na stadionu, že naše země je silná, že její lid stojí neochvějně za Komunistickou stranou Československa, za svou vládou národní fronty, že rád uskutečňuje jejich smělé a promyšlené plány i že se dovede radovat z úspěchů jejich realizace, že stojí za každým slovem o míru.¹⁰⁰

⁹⁷Ladislav Hrzal, „Úloha lidu v naší společnosti“, *Rudé právo*, 35.58 (10. 2. 1978), s. 4; Petr Fidelius, „Lid, demokracie, socialismus“.

⁹⁸Viz například „Všední den cvičitelky“, *Rudé právo*, 55.202 (26. 6. 1975), s. 3.

⁹⁹„Hold tradici i dnešku“, *Rudé právo*, 55.202 (26. 6. 1975), s. 1.

¹⁰⁰„Spartakiádní Praha – zbraň lidu!“, *Obrana lidu*, (2. 7. 1955). (Citováno podle Vilém Mucha, *I. Celostátní spartakiáda 1955*, s. 21.)

7.2. Obchod s režimem a vzor pro každodenní chování

Spartakiádu je možné vnímat jako jakousi formu obchodu. Režim požadoval účast, poslušnost těla a značné množství času. Spolu s tím dostal, ať si to občan uvědomoval, nebo ne, i nepřímo vyjádřenou podporu, a byl tím legitimizován. Zároveň režim za spartakiádu samozřejmě platil, a to celou řadou způsobů. Kromě štědrého rozpočtu byly platidlem na svou dobu luxusní potraviny, výjimečně velká míra tolerance konzumace alkoholu, erotizace vystoupení, atmosféra karnevalové Prahy a pocit sounáležitosti s celým lidem. Tolerance nadměrné konzumace alkoholu na spartakiádách a dodávky uzenin přitom byly v přímém rozporu s proklamovaným cílem spartakiád: podporou zdraví obyvatel. Kromě toho režim v normalizaci zbavil spartakiády z jejich explicitních ideologických obsahů, aby byl cílový produkt přitažlivý pro co nejširší cílovou skupinu konzumentů.

Roubal tvrdí, že „(...) jako didaktický projekt spartakiády jednoznačně selhaly. Ani nestvořily nového, disciplinovaného, zdravého a krásného socialistického člověka, ani nepřetvořily společnost v geometrickou komunistickou *communitas*.“¹⁰¹ Režim podle něho v podpoře spartakiád pokračoval jen proto, že neměl na výběr. Jejich zrušením by utrpěl obrovskou ztrátu prestiže a navíc by rozrušil košatý sémiotický systém, který tak pečlivě budoval a který ke své vládě potřeboval. „(...) polapeno do vlastní sítě, připomíná socialistické Československo balijský divadelní stát, jak jej popisuje Clifford Geertz, kde ceremonie už nesloužily politickým cílům, ale samy se cílem staly.“¹⁰²

Ačkoli spartakiáda nepředělala jednotlivce ani společnost, jsem přesvědčen, že v jednom ohledu jako didaktický prostředek fungovala dobře. Naučila občany, jak soužít s režimem. Byla totiž ukázkou toho, že za poslušnost budou odměněni. Pro existenci režimu bylo naprosto zásadní, aby většina lidí na tento model přistoupila. Spartakiáda samozřejmě nebyla jediným případem obchodu s režimem, ke kterému docházelo. Byla však klíčová díky své oblíbenosti. Po odstranění explicitní symboliky se nezdála být politickou. Vždyť co je špatného na tělesném cvičení? Co lze vytknout tomu, že dívky tančí do rytmu popových hitů? Když cvičí matky s malými dětmi, málokdo je osočí z toho, že posluhují totalitnímu režimu. Právě spojení s neproblematicky pozitivními hodnotami bylo podmínkou pro to, aby se spartakiády mohly účastnit takové masy lidí, aby byla tak oblíbená, zatímco byl člověk nenápadně veden k chování, které bylo z pohledu režimu žádoucí. Naučila, že když člověk udělá, co se po něm chce, bude odměněn a nic špatného se nestane. A tento návyk umožnil režimu s lidmi nadále pracovat a případně přejít k morálně problematictějšímu obchodům.

Rituální charakter spartakiády umožňoval poměrně snadnou spolupráci a soužití skupin lidí s odlišnými představami o světě a společnosti. Klíč k umožnění této spolupráce byl v tom, že průběh spartakiády utvořil zdání společenského konsenzu navzdory vnitřnímu pnutí ve společnosti. Díky mnohoznačné, nekonkrétní symbolice normalizačních spartakiád bylo možné, aby každý chápal

¹⁰¹Roubal, „Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual“, s. 12.

¹⁰²Roubal, *Embodying communism*, s. 111.

svou účast po svém tak, aby byla v souladu s jeho hodnotami a pohledem na společnost. Účastník také mohl v různých sociálních situacích různě zdůvodňovat, proč na spartakiádě cvičí, tak. Před svými známými, kteří byli bývalými sokoly, interpretoval spartakiádu jako pokračování sokolské tradice. Svému šéfovi, který byl členem strany, mohl tvrdit, že chce vyjádřit svou podporu KSČ a jejímu politickému programu. V tomto smyslu fungovala spartakiáda přesně tak, jak práci rituálu popisoval Edmund Leach.¹⁰³ Tím, že vnitřní motivace nebyla navenek zřejmá, vzniklo zdání společenského souladu, neboť se všichni společně a dobrovolně podíleli na společném projektu. Společenské pnutí tím nezmizelo, bylo ale zatlačeno do pozadí a bylo na něj možné na chvíli zapomenout. Vytvoření zdánlivého konsenzu společnosti bylo podmíněno důrazem na vnější výkon rituálu. Sally Falk Moore popisuje, jak dochází k tomu, že organizátoři rituálu rezignují na svou snahu zajistit „správný“ vnitřní přístup k němu. Citát se sice týká jiného rituálu v jiném kulturním okruhu, je jej však beze zbytku možné aplikovat i na československé spartakiády:

Je pravda, že ideologie předpokládá, že aby byl výkon rituálu zcela úspěšný, musí být doprovázen konkrétním rozpořádáním mysli – socialistickým přístupem. Ale chybí-li tento přístup, předpokládá se také, že správné myšlenky se objeví díky politicko-výchovnému vlivu samotných shromáždění. Protože však neexistuje způsob, jak zajistit, že vnější výkon bude vždy doprovázen žádoucím vnitřním stavem mysli, výkon sám se stává měřítkem předpokládaného vnitřního postoje. Vedení se na vnější výkon naučí spoléhat. Zdání jednomyslnosti je nejen nezbytné, stává se dostatečným.¹⁰⁴

Během normalizace se pak ani nepředpokládalo, že by významná část veřejnosti přistupovala ke cvičení ideologicky uvědoměle, a konec konců to ani nebylo cílem. I od zbytků konkrétních ideologických obsahů byla odváděna pozornost. To vedlo ke značné volnosti toho, jakým způsobem mohla být spartakiáda vykládána. Účastník, který nebyl s tehdejšími režimem spokojený, ale z pragmatických důvodů to nedával veřejně najevo, mohl svou účast na spartakiádě chápat jako své vítězství nad režimem. Takový člověk na spartakiádě sice cvičil, udělal to ale přece jen proto, že dostal zaplacenou cestu do Prahy, kde se mohl potkat s kamarády, opít se, jíst klobásy a sledovat vystoupení dívek v minisukních, nebo třeba proto, že byl rád součástí kolektivu či pokládal spartakiádu za pokračování sokolské tradice. Zároveň za to byl oceňován i ze strany režimu. A to i přesto, že jejich ideologii nevěřil. Ze svého pohledu na režim vyzrál. Příjemně strávil čas a ještě byl považován za vzorného občana. Pro komunistickou stranu byla přitom tato směna také výhodná. Spartakiáda byla legitimizací komunistické vlády a v tomto smyslu znamenala nadšená konzumace rituálu silný mandát. Ukázalo se také, že lidé, pokud jsou odměněni, udělají, co se po nich chce. Vzhledem k tomu, jak citlivě a opatrně bylo nakládáno s příliš explicitními symboly, je zřejmé, že si režim nedělal žádné iluze o motivaci většiny

¹⁰³ Viz podkapitolu 2.2. Mnohovýznamovost rituálu a zdánlivá harmonie..

¹⁰⁴ Sally Falk Moore, „Political Meetings and the Simulation of Unanimity“, in S. F. Moore and B. G. Myerhoff (eds.), *Secular ritual*, s. 168–169.

cvičenců. Motivace ale nebyla zásadní. Podstatné bylo, aby obyvatelstvo hrálo s režimem jeho hru. A spartakiáda byla její podstatnou součástí.

8. Závěr

8.1. Podobnosti spartakiády s náboženskými rituály

V úvodu jsem si položil otázku, v čem je spartakiáda podobná náboženským rituálům a v čem se od nich liší. Spartakiáda jasně vymezovala *lid* a ukazovala jeho vlastnosti, jako pracovitost, sílu, krásu a mládí. Pomáhala k vyjádření identity občanů a jejich zasazení do smysluplného rámce celé společnosti a jejího hodnotového světa. Ukazovala, které hodnoty jsou pro společnost důležité, a pomocí tělesné symboliky vyjadřovala společenské vztahy. V tomto smyslu byla spartakiáda rituálním protějškem „mytických“ slovních vyjádření ideologie, která vycházela například na stránkách *Rudého práva*. Spartakiáda zprostředkovávala kontakt mezi člověkem a abstraktním světem ideologických kategorií. V tom se podobala tradičním náboženským rituálům, které svým účastníkům umožňují styk s posvátnem.¹⁰⁵

8.2. Odlišnosti mezi spartakiádami a náboženskými rituály

Přesto byla spartakiáda v zásadních vlastnostech od náboženských rituálů odlišná. Nejdůležitějším rozdílem je, že spartakiáda nereflektovala arbitraritu společenské struktury, kterou vyjadřovala. Ani na okamžik nepřipouštěla, že komunistická ideologie může být v konkrétních případech v rozporu s každodenní skutečností. Na rozdíl od náboženských rituálů se v ní neobjevil prvek *liminality*. V tom smyslu spartakiáda zapadá do kategorie sekulárních ceremonií, jak ji vytyčil Victor Turner. Ten ale předpokládal, že společnosti, které se s antistrukturou nevypořádávají v rámci rituálu, mají jiné mechanismy, kterými dosáhnou téhož cíle. Liberální individualistické společnosti omezenost své kultury reflektují například v rámci svobodného universitního prostředí prostřednictvím umělecké scény, tedy pomocí takzvané *liminoidity*. Pro *liminoiditu* však v komunistické společnosti nebyl prostor, neboť režim kontroloval umělecký i universitní život a obecně potlačoval projevy myšlení mimo zavedené rámce. Kde tedy ke kontaktu s antistrukturou v komunistickém Československu docházelo? V souvislosti se spartakiádou vidím dva případy narušení jasného řádu. Zaprvé jsem popisoval karnevalovou atmosféru spartakiádní Prahy. Kromě toho jsem se zmiňoval o kvazispartakiádách, které oficiální program přímo zesměšňovaly. Je příznačné, že ani v jednom případě nejsou tyto příležitosti zasazeny do oficiálního programu. Pražský chaos, ve kterém se společenská pravidla přirozeně rozpouštěla, byl ze strany režimu tiše tolerován a svým způsobem dokonce podporován dodávkami alkoholu. Nemám bohužel žádné doklady o tom, jak byly ze strany režimu

¹⁰⁵Komunisté by se jistě ohradili, že obsahy jejich ideologie jsou objektivně, vědecky platné a existují v tomto světě, zatímco náboženské nauky se zpravidla vztahují k „onomu“ světu. Pro vnějšího pozorovatele je však lid stejně abstraktní kategorií jako například bůh. To, existují-li tyto entity na tomto nebo onom světě, je jen jedna z vlastností, kterou jim připisuje „věřící“, a z hlediska zkoumání konkrétního rituálu nemá pro badatele význam.

vnímány kvazispartakiády. Je však pravděpodobné, že byly-li odhaleny, byli jejich účastníci nějakým způsobem potrestáni. Protože komunistický režim nevytvářel žádné „oficiální“ *liminální* příležitosti a zakazoval většinu *liminoidních* rámců, mohlo ke kontaktu s antistrukтурой docházet jen neoficiálně, jak tomu bylo v Praze během spartakiád, nebo často přímo nelegálně, například prostřednictvím akcí jako byly kvazispartakiády či undergroundové koncerty.

8.3. Vývoj spartakiád

Dalším cílem této práce bylo zmapovat, jak se spartakiáda měnila a reagovala na společenské posuny. Vnitřní dynamika rituálu byla nejlépe vidět na proměnách, ke kterým došlo mezi sletem 1948 a spartakiádou 1955, ale i kolem zrušené spartakiády 1970. Spartakiáda potvrzuje teorii Edmunda Leache, že rituál vytváří zdání harmonie ve společnosti navzdory existujícím rozporům. Jazyk rituálu je mnohoznačný a může tak zároveň vyjadřovat rozdílné pohledy na svět. Spartakiáda tak pomáhala vytvořit zdání souladu nejen mezi různými společenskými skupinami, ale i mezi minulostí a přítomností. Protože rituál zůstal stejný, nepůsobila nová společenská realita jako úplně cizí.

8.4. Podněty pro další výzkum

Zásadním faktorem, který tuto práci limitoval, byla orientace výhradně na písemné prameny. Rozhovory s bývalými cvičenci by mohly pro další výzkum poskytnout informace o tom, jaké emoce prožívali gymnasté při přípravě na spartakiádu i samotných vystoupeních nebo jaká byla jejich motivace účastnit se cvičení. Především by rozhovory byly přínosné pro další zkoumání projevů *liminality* a *communitas* ve spartakiádách. Protože jsem vycházel z oficiálních písemných pramenů, mohl jsem postihnout pouze jednu stránku rituálu.

Seznam použité literatury:

Sekundární prameny:

Anderson, Benedict, *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, př. Petr Fantys, Praha: Karolinum, 2008.

Blinka, Jan, *Plakát jako médium propagandy*, bakalářská práce, Masarykova universita v Brně, 2010.

Fidelius, Petr, *Řeč komunistické moci*, Praha: Triáda, 2002, 216 s.

Chlup, Radek, „Struktura a antistruktura: Rituál v pojetí Victora Turnera I“, *Religio* 13.1 (2005), s. 3–27.

Chlup, Radek, „Struktura a antistruktura: Rituál v pojetí Victora Turnera II“, *Religio* 13.2 (2005), s. 189–90.

Kertzer, David I., *Ritual, Politics and Power*, New Haven – London: Yale University Press, 1988, 235 s.

Krüger, Michael, „Body Culture and Nation Building: The history of Gymnastics in Germany in the Period of its Foundation as a Nation-State“, *The International Journal of the history of Sport*, 13.3 (1996), s. 409–417.

Leach, Edmund, *Political Systems of Highland Burma: a Study of Kachin Social Structure*, Cambridge: Harvard University Press, 1954, 324 s.

Macura, Vladimír, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha: Academia, 2008.

Moore, Sally F. and Myerhoff, Barbara G. (eds.), *Secular Ritual*, Assen: Van Gorcum & Corp., 1977, 293 s.

Roubal, Petr, „A Didactic Project Transformed into the Celebration of a Ritual: Czechoslovak Spartakiads 1955–1990, *Journal of Modern European History*, 78.4 (2006): 90–113.

Roubal, Petr, „Dnes na Strahově promluví masy: Proměna symboliky československých spartakiád 1955–1990, *Kuděj* 7.2 (2006): 79–89.

Roubal, Petr, *Embodying Communism: Politics of Mass Gymnastics in Post-War Eastern Europe*, PhD. Thesis, Central European University, 2007, 143 s.

Roubal, Petr, „Jak ochutnat komunistický ráj: Dvoji tvář československých spartakiád", *Dějiny a současnost*, 16.6 (2006): 28–31.

Turner, Victor, *Průběh rituálu*, př. Lucie Kučerová, Brno: Computer Press, 2004, 194 s. (ang. orig. *Ritual Process: Structure and Anti-structure*, Chicago: Aldine Pub. Co., 1969).

Turner, Victor, „Social Dramas and Ritual Metaphors“, in V. Turner (ed.), *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, Ithaca – London: Cornell University Press, 1974.

Van Gennep, Arnold, *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*, př. Helena Beguivinová, Praha: Lidové noviny, 1997. (Fr. orig. *Les Rites de Passage*, Paris, 1909)

Waic, Marek a kol., *Sokol v České společnosti 1862–1938*, Praha: Fakulta tělesné výchovy a sportu University Karlovy, 1997.

Wollman, Frank, „Socialistický realismus jako kulturní epocha a styl umělecký“, in *Slovesná věda* 2.2 (1949).

Primární prameny:

Florian, Miloš, „XI. všesokolský slet v roce 1948: Vzpomínky tehdejšího dorostence na XI. slet v roce 1948", *Sokol.cz*, 2006 (přístup z internetu: <http://www.sokol.cz/sokol/index.php?action=zobrazdokument&typdok=1&iddok=1889>).

Chvalný, Július, *Československá spartakiáda 1975*, Praha: Olympia, 1976.

Kopecký, Václav, „XI. všesokolský slet – jeden z posledních svobodných projevů", *Totalita.cz*. (přístup z internetu: http://www.totalita.cz/vzp/vzp_0002.php).

Mucha, Vilém *První celostátní spartakiáda*, Praha: Státní tělovýchovné nakladatelství, 1956.

Rudé Právo, Praha: Vydavatelství Ústředního výboru KSČ.

Krejčík, Rudolf, *Symfonie psaná pohybem: Tradice hromadných tělovýchovných vystoupení*, Praha: Krátký film, 1987.

Seznam ilustrací:

Obrázek 1. Mucha, *První celostátní spartakiáda*, s.78.

Obrázek 2. Mucha, *První celostátní spartakiáda*, s. 110.

Obrázek 3. Mucha, *První celostátní spartakiáda*, s. 154.

Obrázek 4. Mucha, *První celostátní spartakiáda*, s. 9.

Obrázek 5. Július Chvalný, *Československá spartakiáda 1975*, Praha: Olympia, 1976.

Obrázek 6. Ibid.

Obrázek 7. Mucha, *První celostátní spartakiáda*, s. 200.

Obrázek 8. Chvalný, *Československá spartakiáda 1975*.

Obrázek 9. Mucha, *První celostátní spartakiáda*, s. 43.

Obrázek 10. Mucha, *První celostátní spartakiáda*, s. 199.